

ÇEVİRİ

Osmanlı Saltanatı Müessesâtı Tarihine Dair Bir Tecrübe - 1*

Yusuf Akçura

Çeviri: Oğuzhan Koca**

orcid/0000-0002-8353-2760

Çevirenin Takdimi

“Türkçülük” hareketinde yer aldığı için Erkân-ı Harbiye tarafından Fizan’a sürgün edilen Yusuf Akçura, beraberindeki diğer isimlerle birlikte Fizan’a gönderilmek üzere, 1899 yılında Trablusgarp’a ulaştı. Fizan’a gönderilemediği için de Trablusgarp’ta hapsedildi. Orada iken şehir içinde dolaşma hakkı edinip bazı resmî görevlere atandıysa da aynı yıl, 1899’da, Ahmet Ferit ile birlikte Fransa’ya kaçtı. Fransa’da üç yıl boyunca “Ecole Libre des Sciences Politiques”te tahsil gördü ve bitirme tezi olarak da “Essai sur l’histoire des institutions du Sultanat Ottoman” başlıklı bir çalışma yürüttü. 1903’te tezini tamamlayıp mezun olan Akçura, tezin “Medhal” kısmını ise Osmanlı Türkçesine çevirerek 1913 yılında, *Bilgi Mecmuası*’nda iki yazı halinde yayımladı***. Burada çevirisini sunduğum metin, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bu iki yazıdan oluşan “Medhal” kısmıdır. Tezin tam metni, birçok çabaya rağmen henüz bulunabilmiş değildir. Bulduğunda, çeviride okunacak olan Akçura’nın Osmanlı Devleti ve müesseselerinin kökeni hakkındaki görüşleri, daha iyi anlaşılabilir olacaktır.

Akçura, Medhal’de, Osmanlı müesseselerinin dört temel kaynağı olduğunu söylüyor: 1) Devletin kuruluş döneminde etkili olan Türk yasak ve töresi ile 1) İslam şeriatı, 3) İstanbul’un fethinden sonra belirleyici olan Bizans etkisi ve 4) son dönemde (muhtemelen on dokuzuncu yüzyıl sonrasını kastediyor) örnek alınan

* *Bilgi Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 1, Teşrinisânî 1329 (m. Kasım 1913), s. 82-96.

** Araştırma Görevlisi. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı. oguzhankoca9244@gmail.com.

*** Akçura, tezinde ele aldığı konuyla ilgili görüşlerini, Medhal’de olduğu kadar ayrıntılı bir şekilde olmasa da, 1913’ten önce 1908 yılında, “Meşrutiyet, Töre ve Şeriat” başlığıyla *Şura* dergisinin 19. sayısında özetlemiştir. Bkz. Yusuf Akçura, *Sürgünden İstanbul’a Dârülhilâfet Mektupları*, yay. haz. İsmail Türkoğlu, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 58-63. Bu yazıya dikkatimi çektiği için Prof. François Georgeon’a teşekkür ederim.

Avrupa kanunları. Bunların hepsine yeri geldikçe değindiğini belirtse de Medhal'de yalnızca ilk ikisini, Türk ve İslam kaynaklarını inceliyor.

Medhal'in 1 ve 2 numaraları alt başlıklarında Akçura, Türk göçebe yaşantısının yönetim anlayışını, toprak rejimini, aile yapısını ve dinsel öğelerini özetliyor. 3 numaralı alt başlıkta İslam'da devlet telakkisi, toplumsal sınıflar, vergi türleri, arazi çeşitleri gibi hususları yalnızca teorik açıdan anlatarak bunların Türk göçebe yaşantısı ile bir karşılaştırmasını yapıyor. 4 numaralı alt başlıkta ise 3 numarada teorik olarak anlattığı sistemin Emeviler ve Abbasiler döneminde pratik olarak nasıl hayata geçtiğini anlatıyor. Medhal'in sonunda, Osmanlı müesseselerinin kökenini belirleyebilmek için, İslam devletlerini ikiye ayırıyor: 1) Abbasi hilafetinin egemenliği altındaki topraklarda ortaya çıkan Gazneliler, Selçuklular, Saffariler, Samaniler gibi "birinci teşkilattan devletler" ve 2) bu devletlerin yıkılmasıyla onların yerine kurulan "ikinci teşkilattan devletler". İşte Osmanlı Devleti de yıkılan Selçuklu Devleti'nin devamı olduğu için, Akçura'nın nezdinde ikinci teşkilattan bir devlettir ve kuruluşunda hem Türk hem de İslam etkisinin bir arada hissedilmesi, Türklüğün ve İslamlığın kendisinden önce Selçuklular tarafından bir araya getirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Muhtemelen Osmanlı tarihçileri o dönemde de Osmanlı Devleti'nin bir şeriat devleti olduğu, kökenlerinin yalnız İslam yönetim geleneğine bağlı olduğu fikrini işlemiş olacaklar ki Akçura, İslam tarihinde yer alan devletler arasında böyle bir ayrıma gidiyor ve Osmanlı'nın doğrudan Abbasi Devleti'nin devamı olmadığını belirtme ihtiyacı hissediyor. Kısacası Akçura, Osmanlı Devleti'nin kökeninde, bu dört kaynaktan yalnızca birinin değil, tarihsel koşullara bağlı olarak farklı dönemlerde farkı kaynakların etkili olduğunu savunuyor.

Osmanlı müesseseleri tarihi incelemelerinin bugün geldiği aşamaya bakıldığında, Akçura'nın 1903 gibi erken bir dönemde ortaya attığı bu görüş, kendisi bitirme tezinin eksiklerinin çok olduğunu söylese de, kanımca içinde bulunduğu çağ açısından ileri bir görüş olarak kabul edilebilir. Çünkü geriye dönüp bakıldığında, Osmanlı müesseselerinin kökeni hakkında ortaya atılan görüşler, genellikle şu gruptan birisine dahil olmaktadır: Osmanlı'nın kökeninin önemli ölçüde 1) İslam kurallarına ve yönetim pratiklerine dayandığı, 2) Orta Asya Türk göçebe anlayışına dayandığı ve 3) bunlardan birine dayanmayıp *sui generis* (kendine özgü, "biz bize benzeriz" tarzında) bir gelişim gösterdiği. Akçura ise, her ne kadar Türkçü akım içinde değerlendirilse de, bahsi geçen dört kaynağın da Osmanlı'yı etkilediği ve müesseselerinin "dört farklı kaynağın etkileşimi içinde şekillendiği" görüşünü dile getiriyor. Medhal'in önemi, böyle bir görüşü çağına göre erken bir dönemde ortaya atmasından ve bunu derli toplu bir biçimde anlatmasından kaynaklanıyor. Bitirme tezinin diğer bir önemi ise Enver Ziya Karal'ın da belirttiği gibi, mezuniyetinden yaklaşık bir yıl sonra, 1904'te, Türkiye'nin siyasi ve idari tarihinin en önemli metinlerinden biri olan *Üç Tarz-ı Siyaset*'te olgunluğa ulaştıracağı görüşlerini ilk önce burada işlemesinden dolayıdır*.

* Enver Ziya Karal, "Ön Söz", *Üç Tarz-ı Siyaset* içinde, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 9. Baskı, Ankara, 2019, s. xvii.

Çeviri esnasında, bazı noktalama işaretlerinin ilave edilmesinin dışında, yazarın üslubuna dokunmamaya özen gösterdim. Günümüz Türkçesinde kullanılmayan ya da az kullanılan kelime ve ifadelerin bugünkü anlamını hemen yanına, parantez içinde ve italik olarak ekledim. Normal parantez içindeki italik olmayan ifadeler ise Akçura'ya aittir. Ayrıca kendi açıklamalarımın olduğu dipnotlarda yıldız (*) işaretini kullandım. Numaralarla verilen dipnotlar ise yine Akçura'ya aittir.

Çevirinin son okumasını yaparak bazı düzeltmeler için ikaz eden Dr. Ahmet Tetik'e ve çeviri konusundaki yüreklendirici, hevesli desteklerinden ötürü Prof. Dr. Birgül Ayman Güler'e teşekkür ederim. Akçura'nın tezinin de bir an önce bulunmasını, çevrilerek Türkçe'ye kazandırılmasını ve Osmanlı tarihi hakkındaki görüşleriyle bizi aydınlatmasını ümit ederim. Osmanlı Türkçesi'nden yaptığım bu ilk çevirimdeki hatalarımın mazur görülmesini dilerim.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Osmanlı müesseseleri, Yusuf Akçura.

Tenezzülen Okuyacak Olanlara

Altı, yedi yıl evvel tahsil ettiğim bir Frenk mektebinde, son imtihana giren talebeden bir “iş”, yani muayyen (*belirli*) bir mevzuya dair küçük bir telif istenilirdi. Bu telifin mektepte okunan derslerden birisine taalluku (*ilişkisi*) olmak ve o dersi veren müderrisin evvelce müsâadesi alınıp bitirildikten sonra da müşârünileyhe (*bahsedilen hocaya*) takdim kılınmak meşrût (*şart*) idi.

Mektebimiz, İslâm memleketlerinde hidemat eyleyecek (*hizmet edecek*) Frenk gençlerini de hazırlamakta olduğundan, dersleri arasına pek muhtasar (*derli toplu*) İslâm tarihi ile şerîat-ı Muhammediye'nin hülâsası da idhal olunmuştu (*İslâm şeriatının özeti de dâhil edilmişti*). Belli başlı devletlerin hazırdaki hayatlarından bahis [edilen] derste dahi birkaç saat, Osmanlı Devleti müessesâtına tahsis olunurdu. Ben, mektepte bu derslerin bulunmasından istifâde ederek “iş” olmak üzere, “Osmanlı Saltanatı Müessesâtı Tarihine Dair Bir Tecrübe” yazacak oldum ve “Zaman-ı Hâzır Avrupası'nın Umûmî Manzarası” [dersinin] müderrisiyle konuşup müsâadesini aldım. Âlî (*yüksek*) mekteplerin talebeden telif istemesinden asıl maksat, şahsî fikirlerin meydana çıkarılmasıdır fakat mezkûr (*adı geçen*) telifler arasında bu maksada cidden hidemat edenlere nâdir tesâdüf olunur. Bizim mektebimiz, talebesinin teliflerinden zaten çok şey beklemiyordu. Hatta bunun için olacak, o teliflere biraz müddeâyâne (*iddialı*) olan “içtihat” (Thèse) ismini bile vermeyip sadece “iş” (Travail) adını takmıştır.

Talebenin çoğu, “iş”lerini hazırlamaya, imtihanlara iki, üç ay kalarak ancak başlayabilirlerdi; hem aynı zamanda derslere devam etmek, imtihanlara çalışmak da lâzımdı. Böylece “iş”e tahsis olunabilecek vakit pek kıttı. Ciddi tedkik ve tahkîkatta (*inceleme ve araştırmada*) bulunmak, uzun uzadıya düşünüp taşınmak hemen imkânsızdı. Ben de arkadaşlarımdan ekseri (*çoğu*) gibi, “Osmanlı Saltanatı Müessesâtı Tarihine Dair Bir Tecrübe”mi, imtihanlara iki ay kalaraktan yazmaya giriştim. Yazarken vaktim pek az, meşguliyetim pek çok, menbalarım (*kaynaklarım*) gayet mahdut (*sınırlı*) idi. Daimî olarak ancak ders notlarıyla odamda ve mektep kütüphanesinde bulabildiğim kitaplara mürâcaat edebilirdim. Umûmî kütüphanelerden istifâdeye nâdiren muvaffak (*başarılı*) olurdu. “Osmanlı Saltanatı Müessesâtı Tarihine Dair Bir Tecrübe”, işte böyle ahval ve şerâit tahtında (*vaziyetler ve şartlar altında*) yazıldı.

Mârûzatımdan (*sunduklarımdan*) anlaşılıyor ki bu ciddi bir eser değil, sırf bir mektep mümâresesinden (*ödevinden*) ibarettir. Bunu bile bile neşre cüretim garip görünebilir. Cüretim illeti (*sebebî*) ise pek basittir: O da son zamanlarda yazılıp Osmanlı müessesâtı menbaları ile birlikte vazih (*açık*), muhtasar ve serbest beyan eyleyen, Türkçe bir risâleye Osmanlı matbûatında rast gelmeyişimdir. Ben, her şeyde, hiç yoğa eksikli bir varı müreccah (*üstün*) görenlerdenim.

Tekrar ediyorum: “Tecrübe”nin yanlışları, eksikleri gayet çoktur. Muhterem karîlerimden (*okuyucularımdan*) isteğim, mûtad (*alışkanlık*) üzere “hata ve noksanlarımı pûşîde-i af ve safh ile setr buyurmalarını (*örtülü bir af ve bağışlama gizlemelerini*)” rica değil, asla değil, belki o hataları lutfen ve tenezzülen muâheze

ve ihtar eylemelerini (*nezaketle ve alçakgönüllülikle eleştirip uyarmalarını*) istirhamdır. O zaman kendilerine pek çok ve samimi teşekkürler ederek “iş”in ıslâh ve ikmaline (*düzeltilmesi ve tamamlanmasına*) çalışırım ve böylece, belki, ele alıp okunmaya değerli bir hale gelir. Buna muvaffakiyet el vermezse bile Osmanlı müessesâtının tedkiki yolunda uğraşmış olur ki bu da bir kârdır.

11 Şubat 1320 (m. 24 Şubat 1905)

Akçuraoğlu Yusuf

Yukarıdaki mukaddime (*önsöz*) yazılalı da hemen dört sene oluyor. “İş” hep çekmede kaldı. Bir türlü tab’ ve neşrine (*basımına ve yayımına*) cesaret edemedim. Bir aralık asıl gövdesini bırakıp yalnız “medhal” (*giriş*) ve “hâtîme” (*sonuç*)* kısımlarını bir “medhal ve hâtîme” diye neşretmeyi de düşündüm çünkü fikrimce ıslâh ve ikmale en muhtaç olan kısım, “gövde” dediğim parçası idi. Şu sıralar da bazı arkadaşlarım, “iş”in olduğu gibi “Bilgi” mecmuasında neşrini tasvip ettiler. Ben de, biraz mesûliyeti onlara atarak, memnuniyetle razı oldum.

1 Teşrînievvel 1329 (m. 14 Ekim 1913)

A. Y.

---

* François Geogon, tezin Sonuç bölümünden bazı yazıların yayımlandığını belirtiyor: Bkz. Yusuf Akçura, *Türk Yılı 1928*, haz. Arslan Tekin ve Ahmet Zeki İzgöer, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009 [1928]. François Geogon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, çev. Alev Er, Yurt Yayınları, Ankara, 1986, s. 160. [ç.n.].

Medhal

1

Osmanlı sultanlığını ihdas eyleyen Türkler, Türk-Tatar-Moğol büyük ailesinin şûbesinden ibaret Kayı (Kaya?) aşîretine mensup idiler. Bu Türklerin hepsi değilse bile mühim bir kısmı, daha Küçük Asya'ya gelmeden evvel İslâm dinine girmişlerdi¹. Bu cihetle, Osmanlı Devleti, doğduğu zamandan îtibâren bir Türk ve Müslüman devleti idi.

İslâm, bazı başka dinler gibi, müminlerine yalnız uhrevî saâdetlere vusûl (*ulaşma*) vâsıtalarını öğretmekle iktifâ etmez (*yetinmez*); içinde yaşadığımız dünya umurunun (*işlerinin*) tanzimine de istihkar ile (*küçümseyerek*) bakmaz. İslâm, hem bir dindir hem de siyasî ve içtimâî bir meslektir (*sistemdir*). İslâm, kendisine inanan cemiyette, fertlerin ve ammenin ruhanî ve cismanî hayatını nizama koymak vazîfesini deruhte eder (*üstlenir*) ve ihtidâ eyleyen (*Müslüman olan*) cemiyetin eski îtikat, ahlâk, âdet ve kanunları yerine kendisinin îtikat, ahlâk ve kanunlarını ikame eyler. Buna binâen Müslüman Osmanlı Devleti, şerîata, bazı İslâm kanunlarına göre tanzim edilmiş olacaktır.

İslâm, muhtelif ırktan olan tâbilerinin cümlesini eritip birleştirmek, daha doğrusu, havzasına dâhil olan türlü unsurları adeta bir değirmen gibi öğütüp çıkan undan, birbirlerine müsavî (*eşit*) ve kardeş Müslümanlar vücuda getirmek istemişti ve buna pek muvaffak oldu. Bununla beraber, Müslümanlaşan kavimlerin ahlâk ve âdetleri ve hatta bazı îtikadı, rüsûbatı (*çökeltileri*) bile büsbütün silinip süpürülmedi.

Zannımıza göre Türkler, ihtidâdan sonra, yalnız kavmî ahlâklarını değil, belki âdet ve kanunlarından bir kısmını da muhâfaza eylemişlerdir. Bu cihetle Osmanlı müessesâtının iki temeli, daha doğrusu iki menba, İslâm şerîatı ile Türk örf ve âdetleridir.

Bu iki aslî menbaya diğer menbaların daha ilâvesi lâzımdır. Osmanlı Türkleri, tevessü (*genişleme*) devirlerinde, kanunlu ve medenî, hatta bazıları kendilerinden daha medenî kavimler ile meskûn (*yaşadığı*) geniş kıt'alar (*memleketler*) feth ve istilâ ettiler. Galipler, mağlup milletlerin tesirinden, ekseriya vâki olduğu üzere masun kalamadılar (*korunamadılar*). Bu cümleden olarak İstanbul'un fethinden sonra, Osmanlı saltanatı, Bizans müesseselerinden birçoğunu iktibas eyledi (*aktardı*).

Nihâyet son zamanlarda, Osmanlı Devleti, muhtelif mecbûriyetlerin ilcâsıyla (*zorlamasıyla*), kadim müesseselerinin asıllarından bazılarını muhâfaza ettiği

---

¹ Bazı Frenk müverrihleri (*tarihçileri*), mesela müteveffâ (*vefât etmiş olan*) Rembo [Alfred Rambaud (1842-1905)], Ertuğrul'un henüz ihtidâ etmemiş (*Müslümanlığa geçmemiş*) olup ancak oğlu Osman'ın İslâm ile müşerref olduğunu yazıyorlarsa da Osmanlı müverrihlerinin cümlesi, Ertuğrul'un da babası Süleyman Şah'ın da Müslüman olduklarını söylemekte müttefiktirler. Zaten Süleyman, Sâmi isimlerden olup Kayı Hanlılar arasına ancak Sâmi dinlerden biri vâsıtasıyla girebilir.

halde, esas kanunlarını tâdil etti (*değiştirdi*) veya etmek istedi. Bu tâdillere numune ise Avrupa kanunları ve müesseseleri oldu.

Medhalde, Osmanlı müesseselerinin ilk menbaları, bazı Türk örf ve âdetleriyle İslâm şerîatı beyan olunacak; sonra, tarihî sırası geldikçe diğer menbalardan bahsedilecektir.

2

Türk, esasen göçebe idi. Pek eski Çin vak'anüvislerinden birisi, Türk'ü, "hayvan besleyici, göçebe, avcı, keçe çadırlı" diye târif eder. Lâkin göçebelik, Türk'ün îcabında oturak (*yerleşik*) olmasını mâni eylemez. Münbit (*verimli*) bir memlekette ikamet imkânı bulundu mu, Türk, memnuniyetle "tarancı" (*tarımcı*), hatta ekinci olur.

Türk'ün hâkim tabiatı, asker olmaktır. Türk, her şeyden evvel askerdir. Aynı Çin vak'anüvisi diyor ki: "Türkler iyi binici ve üste [iyi] okçudurlar. Boynuzdan mamul yayları, kılıç ve palaları vardır; ıslıklı oku da bilirler" diyor ve onun eski timsali[nin] (*örneğin*) eski demir kılıç olduğunu rivâyet eyliyor. Askerî tabiat; emre itâati, sadâkati, yemine vefâyı, intizam ve mertebe fikrini, teşebbüs ve şahsiyetin eksikliğini, merhametin azlığını, harp ve kavga zamanlarında sertliği istîmal eder (*kullanır*)². Bununla beraber, Türk, sulhte ve husûsen yakınlarına karşı halim (*yumuşak*) ve mülâyimdir (*uysaldır*)³.

Türk, millî an'anesine, millî diline pek bağlıdır. Onları gayet sever ve kıskançlıkla saklar. Türkler, Finler, Moğollar, Mançular; galip, mağlup, hâkim, mahkûm, ne olurlarsa olsunlar, hiçbir zaman ve hiçbir yerde aile hâtıralarını unutmadılar. Selçuk Türkleri, mîlâdî 800'den 1000 tarihine kadar Şamanîlikten Nestûrî Nasrâniyetine (*Nesturi Hıristiyanlığına*), Nestûrîlikten İslâm'a geçerek iki yüz yıl içinde üç defa din değiştirdiler, bir defa dil değiştirmediler⁴.

² Türkler kendi bozkırlarında kâfi medar-ı taayyüş (*geçim kaynağı*) bulamadıklarından, mecburen çapulculuk eder yahut bazı hükümetlere asker yazılırlardı. Daha tarihin zapt edemediği (*kaydedemediği*) zamanlardan başlayıp Türkler, Çin fağfurlarına (*imparatorlarına*) askerlik etmişlerdir. Hilâfet makamı ile münasebet peydâ ettiklerinden itibâren, Bağdat halîfelerinin de askeri oldular. Efendilerine gayet sadâkatle hidemat ederlerdi. Hatta mezkûr hükümdarların biri[nin yerine] kendi millî reislerini koyacak kadar kudret hâsıl eyledikleri zamanlar bile onlara riâyette kusur etmezlerdi. Bu condottieri [Ortaçağ İtalyan şehir devletlerinde kullanılan paralı askerler, ç.n.] hayatı, Türklerde askerî istidadın (*kabiliyetin*) tezâyüdüne (*artmasına*) hidemat etmekle beraber, tebaaalarının şiddet ve huşûnetini (*sertliğini*) ve şahsî saidden (*güzel ahlâktan*) ziyâde maaş ve harp ile geçinmek meylini (*çözümünü*) tevlid ve takviye eylemiş (*meydana getirmiş ve kuvvetlendirmiş*) olsa gerektir.

³ Memleketlerinden çıktıkları zaman etrafa o kadar havf ve haşin (*korku ve sertlik*) salan bu adamlar, kendi bozkırlarında yabancıların rekabetinden emin geçinirken mülâyim, mûnis (*sıcakkanlı*) ve mihmannevazdırlar (*misafirperverdirler*). Edmond Demolins, *Comment la route crée le type social?*, Firmin Didot, Librairie de Paris, 1901, s. 63. Müellif, bu iddiasına Herodot ve Strabon'dan başlayıp zamanımız coğrafîyün (*coğrafyacilar*) ve seyyahinîne (*seyyahlara*) kadar gelmek üzere birçok şâhitler gösteriyor.

⁴ Ernest Lavisse ve Alfred Rambaud, *Histoire Générale du IV Siecle à Nos Jours Cilt 2*, Armand Colin, 1893, s. 887. [Kaynak Türkçeye çevrilmiştir: Ernest Lavisse ve Alfred Rambaud, *Tarihi Umumi*, çev. Ali Reşat vd., İstanbul Matbaa-i Amire, 1926. ç.n.].

Eğer Léon Cahun'un* iddiası sahih ise pek eski Türkler arasında bile millî fikir hayali münteşir (*yaygın*) idi. Cengiz Han zamanında, onun teşvikiyle, Türkler vatanperver oldular. O zaman da Türklerin "büyük Türklük fikri" vardır. İttihat maksadı ile çılgın bu vatanperverler, fikr-i vatanla coşmuş bu şiddetli dalkılıçlar, Türk bulacaklarını tahayyül ettikleri illerin, zapt ve istilâ ede ede hududunun gayesine (*sonuna*) kadar varmak istiyorlardı. İşte bu sâik iledir ki, o zamanın mâlûm dünyasını bir başından bir başına kadar fethettiler, hiç olmazsa atlarının ayaklarına çiğnettiler. Zirâ "Türkler dünyanın her yerinde vardı".

Türkler, arâziden ziyâde milliyet ve lisana merbut (*bağlı*) olan bu vatanperverliklerine rağmen, muhtelif devrelerde Çin, Fars, Arap ve Bizans tesirlerinden tamamen masun kalamadılar. Mösyö Radlof* tarafından neşrolunmuş Orhun yazılarında, Çin ruhunun istilâsına itiraz edilmektedir. Bu itirazlar, zannımıza göre eski Türklerdeki millî ve vatanî hislerin delillerindedir.

Türklerin cümlesi ilk önce Şamanî iken, sonradan bir kısmı Budî (*Budist*) olmuştur. Fakat Budîliğe geçerken veyahut daha sonra, başka dinlere girenler de bulundu: Bazısı ateşe tapınır Mecûsî oldu, bazısı Manihî (*Maniheist*) veya Nestûrî oldu. Nihâyet büyük bir ekseriyeti Müslüman oldu.

Eski Türk cemiyetlerinin örf ve âdetlerden gayrı kanunları yoktu. Yukarıda zikrettiğimiz Çin vak'anüvisi bu bâbda (*konuda*) şöyle diyor: "Türklerin yazılmış kanunları da, muntazam usul-i muhâkemeleri de yoktur; âdetlerine göre, keyfi olarak kazâ (*yargı*) ve hüküm eylerler"⁵. Türklerin iki nevi âdet kanunları vardı: yasak ve töre. Yasak; nizam, askerî tenbihler demektir. Töre ise örf, âdet, tâlîmat mânâsına gelir⁶.

Sonradan [yaptığımız] tedkiklerimizde, lüzumu olabilecek Türk örf ve âdetlerinden bulabildiklerimin başlıcaları şunlardır: Göçebe Türklerde aile patriyarkal, yani malları müşterek ve bir atanın hükmüne tâbi bir cemâat halinde idi. Bu şekil ailenin neticelerinden birisi, ataya ve umûmiyetle ihtiyarlara dindarâne hürmet ve itâattir. Atalık îtibar ve nüfuzu, aile içindeki en ihtiyardan en ihtiyara intikal eder. Yani ata, kendisine yardım edecek ve kendisi öldüğü zaman yerine geçecek veliahtı kardeşleri arasından seçer; böylece hüküm atadan oğula değil, kardeşten kardeşe geçer⁷.

* Léon Cahun (1841-1900), Fransız şarkiyatçı ve yazar [ç.n.].

* Vasili Vasilyevič Radloff (1837-1918), Alman asıllı Rus Türkolog [ç.n.].

⁵ Bizim fikir ve nazarımıza göre, vak'anüvisin bu sözlerinde tenâkuz (*çelişki*) varsa da yazılı bir kanuna bakmaksızın sırf örf ve âdetlere göre hüküm, bir Çinli indinde (*nezdinde*) belki keyfi bir hüküm teşkil eder.

⁶ Yasak ve törenin tercümesi Léon Cahun'dan muktebestir (*alıntılanmıştır*).

⁷ Demolins, loc. cit., s. 60-62. Léon Cahun, Türklerde diğer bir nevi verâset usulünden bahsediyor. Ona göre; müteveffânın malları taksim olunur (*bölünür*), yer (*toprak*) en küçüğe kalır, büyük çocuklar menkul (*taşınabilir*) malları ve sürüleri alırlar. Bu nevi verâset usulünün, Türklerde pek müteammim (*yaygın*) olduğuna şüpheliyim. Zirâ malların taksiminden bahs olunmakla şahsî mülkün vücudu (*varlığı*) kabul edilmiş olur. Hâlbuki bizzat müşâhede ettiğim üzere, Türk kavimlerinde, aile malını münkasim olmayarak (*bölmeyerek*) bırakmaya meyil vardır. Bundan başka Léon Cahun'un dâvâsı, Osmanlı muharrirlerince (*yazarlarınca*) mütefikten musaddık olan kaziyeye (*doğruluğu ortaya konan önermeye*) de muhaliftir: Osmanlı müverrihleri, saltanat verâsetinin ekber evlâda (*en büyük çocuğa*) intikalini, pek kadim esâtirî cedleri (*efsanevi ataları*) Oğuz Han zamânesinden kalma bir kaide olarak zikrederler. Bu cihetle Léon Cahun'un bahsettiği verâset usulü, Türk kavimlerinin ancak bazıları içinde mer'î (*geçerli*) olmuş olsa gerektir.

Çoban ve göçebe Türklerde arâzi, müşterek bir mülktü. Lâkin herkese müşterek mi? Bütün bozkır üstünde hayvanlarını otlatarak göçüp yürüyen kabîlelerin cümlesine birden ait mi? Yoksa o kabîleler, hatta o kabîlelerin aileleri arasında münkasım (*bölünmüş*) mi? Mösyö Dömülen* arâzinin hiç bulunmamış olduğunu söyler: “Zirâ,” diyor, “arâzinin bir kısmını bölüp almakta hiçbir kimsenin fâidesi yoktur”⁸. Lâkin Çinli vak’anüvis aksini iddia eder: “Her ne kadar göçebe ise de, her Türkün bir parça yeri vardır”. Böylece şahsî mülkü olanlar, Cahun’un dediğine göre, il içinde büyük nüfuza mâlik taranlar, yani hükümdara vergi vermekle mükellef olmayan her arâzi sahipleridir.

Türk cemiyetlerinde siyasî teşkîlât monarşik (monarchique), pederâne ve patriyarkal ve buna binâen müstakil idi fakat keyfî ve müstebidâne (*zorbaca*) değildi.

Cemiyetin reisine “han” derler. Hanlık, hem ırsî hem intihâbîdir (*seçimlidir*). Han unvanı, müteveffâ hanın kardeşi veya çocuklarından birine intikal ederse de, yeni han, unvanının verdiği hâkim kuvveti, bir nevi intihap ve mukaveleden sonra, ancak fiilen istîmal edebilir (*kullanabilir*): “Tue-kue’ler (yani Türkler), hanlarını keçe üzerinde dokuz defa yukarı kaldırarak ve yemin ettirere, intihap ve ilan eylerler”⁹. Bu sûretle seçilmiş olan han, halkını keyfî idâre edemez. Harekâtını (*hareketlerini*) örf ve âdetlere, yani yasak ve töreye tevfiik (*uyumak*) mecbûriyetindedir.

Türk cemiyetleri demokratik (*démocratique*) değildir. Pek eski zamanlardan beri içlerinde Aksoyanlar (Akkemikler), yani asilzâdeler türemiş, cemiyet sınıflara bölünmüştür. İçtimâî sınıfların bâlâsında (*ileri gelenlerinde*) pek eski nesillerden gelme nâcillik (*temiz soyluluk*) bulunur.

Nâcillik âzâsı (*soylu sınıfın üyeleri*), hana hidemat veya vergi ile mükellef değildir. Hidemata girerse mutlaka âmir olur. Bunların şerâfet alâmetleri, nesillerine mahsus tamgaları (armes) vardır. Yukarıda zikri geçen tarhanlar, bu büyük zâdegânın mâdununda (*asil kimselerin altında*) olup yalnız vergiden muaftırlar. Tarhanlardan sonra gelen içtimâî kademedede Karasoyanlar, yani avam bulunur.

Türk kavimleri, tarihî hayatlarında, ekseriya, büyük devletler, geniş saltanatlar teşkilinde meyil gösterdiler. Bu, evvelce zikrolunan millî cemiyetin mantikî bir neticesi gibidir. Millî hikâyelerin şehâdetiyle (*şahitliğiyle*) anlaşılıyor ki, hicretten iki asır akdem (*önce*), Türkler arasında bir “ilhan”, yani “kavim ve kabîleler padişahı” vardır. Hicretten bir asır kadar evvel büyük bir Türk ilhanlığının vücudu müsbittir (*kesindir*): “Mîlâdî 568 yılında, Türk milletinin artık tamamiyle kuvvet kesbedip (*kazanıp*) hükümdarlarının Çin fağfuru ve Rum kayseri ile muntazam muhâberelerde (*haberleşmelerde*) bulunduğunu ve hatta kaysere sekîf harflerle muharrir (*yazılmış*) bir mektup göndermiş olduğunu biliyoruz.

* Edmond Demolins (1852-1907), Fransız sosyal tarihçi [ç.n.].

⁸ Demolins, loc. cit., s. 59.

⁹ Çinli vak’anüvis.

Mîlâdî 562 senesinde hayatta olan ilhan Mukan*, Çin sınırından Kapçak (*Kıpçak*) Türklerinin vasıl oldukları (*ulaştıkları*) hudud-ı müntehâsına (*sınırların sonuna*), yani Kafkasya'nın şimaline (*kuzeyine*), İdil boyuna kadar yayılmış Türk kavimlerine hükmederdi"¹⁰.

Bu geniş Türk sultanlığı, gergi gibi birleşmiş bir devlet değildi. Dahline (*tesirine*) giren muhtelif kavimler, kelimenin bugünkü mânâsıyla bir millet değildi. İlhanlık, kabîlelerin, hanlıkların bir nevi heyet-i müttehidesi (*birleşik topluluğu*) halinde bulunuyordu. Zaten hükümdarın unvanı "ilhan", bu teşkilâtı gösteriyor. Bu devlet şekli, ilhanlara kuvvet, istikrar ve beka (*devamlılık*) temin edecek bir mâhiyette değildi: "Mâişetleriyle (*dirlikleriyle*), kanunlarıyla, dinleriyle, dilleriyle birbirinden farklı, rabitasız (*bağlantısız*) muhtelif kabîleler üzerine hükümran olan ilhanın nüfuz-ı iktidarı muvakkat (*geçici*) olurdu"¹¹.

İlhanların diğer bir unvanı da "hagan", "hakan" yahut "kaan" idi ki "hanların hanı" demektir. Bundan anlaşılıyor ki ilhana tâbi kabîlelerin han unvanını taşıyan ayrıca reisleri vardı, yani mezkûr kabîleler mevcûdiyet-i muhtârelerini (*özerk varlıklarını*), hususî şahsiyetlerini muhâfaza ediyorlardı.

Cengiz Han, ilhanların saltanatını iâdeten (*geri vermek üzere*) tesis eylediği zaman, aynı ırkın muhtelif unsurlarını mezc ile (*karıştırıp*) sıkı ve birleşmiş bir devlet ve millet vücuda getirmek istemiştir, diye rivâyet olunur. Léon Cahun, bu iddiada en ileri gidenlerdendir. Onun dediğine bakılırsa ilhanlık saltanatının iâdesini ihzar eyleyen (*hazırlayan*) vâkıalar (*olaylar*) ve muhârebeler ve nihâyet Temuçin'in Cengiz Han unvanıyla ilhanlığa intihabı, ittihad-ı mezkûru kuvveden fiile ihraç eylemiştir (*adı geçen birliği düşünceden eyleme çıkarmıştır*). Cengiz Han'ın imparatorluğu, muhtelif kabîlelerin heyet-i müttefikesi (*müttefik topluluğu*) değildir. Kabîlelerin idâredeki muhtâriyetleri bitirilmişti. Cengiz Han'ın tebaası, mütecânis (*hemcins*) bir millet, "bütün dünyanın birinci milleti" olan gök Moğollar idi. Lâkin müessîsinin (*kurucusunun*) vefâtı akabinde bu büyük saltanatın tefriki (*ayrılması*), vâzihan (*açıkça*) gösteriyor ki ittihat, eğilip bükülmez hakanın (Cengiz eğilmez, bükülmez, sert, sebatlı mânâsındadır) dilediği kadar sağlam olamamıştır.

İlhanlık, esasen intihaba müstenittir (*seçime dayanır*) lâkin bu müessesede ara sıra verâset izi de görünür. Hanların, tarhanların meclis-i umûmiyesi olan kurultay, yani bir nevi millî kongre, ilhanları intihab eyleydi. Müntehab (*seçilmiş*) hakan, kurultayda, herkesin hukukunu muhâfaza edeceğine, yasak ve töreyi, yani kanunu, halelden masun bulunduracağına ve cümleden evvel kendisi ona itâat eyleyeceğine yemin ederdi. Hakan da tebaasını keyfî idâre eyleyemezdi.

Bununla beraber hakanın hüküm ve nüfuzu gayet büyük, şan ve şerefi fevkalâde yüksektir. Bazen ona Türkçe "Tanrı kut" (ruh-ı sema (*gökyüzünün ruhu*), kuvve-i âsman (*feleğin kuvveti*)) yahut Moğolca Sutubugru [?] (gögün oğlu) da derler. Böylece, hakan, tebaası nazarında bir nevi kutsiyet kazanır. Türkler, reislerine daima diyânetkârâne (*dindarca*) hürmet ve itâat ederler, sadâkat

* Mukan Kağan (hükümdarlık yılları 553-572), Bumin Kağan'ın oğlu olup Doğu Göktürk Kağanlığı'nın ilhanıdır [ç.n.].

¹⁰ Lavissee ve Rambaud, loc. cit., s. 899-930.

¹¹ Lavissee ve Rambaud, loc. cit., s. 899-930.

gösterirler¹². Zaten teşkilâtı askerce olan Türk cemiyetlerinde, kanunun en ziyâde şiddetle emrettiği madde, ululemre (*yöneticilere*) itâat ve hürmettir.

Vâkıâ (*gerçi*), Türk cemiyetlerinin cümlesinde teşkilât-ı esâsî (*temel teşkilat*) askerliktir. Her bir hanlık bir ordudan, ilhanlığı ise bir büyük ordudan ibarettir. Tatar istilasından bahseden Rus vak'anüvisleri, Cengiz Han tarafından tanzim olunmuş "Tatar ordusu" teşkilâtını şöyle beyan ederler: "Her on adamın başında bir âmir, bir onbaşı vardır. On onbaşıya bir yüzbaşı, on yüzbaşıya bir binbaşı emrederdi. On binbaşının kumandanı, bir oynik (*oymak*) başı idi. Muhafız müfrezelerine karaül [?] denilirdi. Kaçan asker îdam olunurdu. Kavgada kâfi şecâatle (*cesaretle*) döğüşmeyen, esir düşen arkadaşını kurtarmayan asker de îdam olunurdu". "Hana itâatsizlik, aleyhine fesad cemiyeti teşkil etmek de îdam ile cezalandırılırdı".

Cismanî hükümetin iktidarını muhâfaza hususunda bu kadar şedit (*sert*) örf ve âdet kanunları, dinî umura (*işlere*) gelince gayet müsamahakâr bulunurdu. İnsanları, hoşlarına giden din ile mütediyyin olmakta tamâmen hür bırakırdı. Bu bâbda bir Rus müverrihi şöyle yazıyor: "Putperest Tatarlar, dinlerin serbestliği taraftarı olmakla mümtaz (*seçkin*) idiler. Tatar hanlarından birisi, Katolik Minorit rahiplerinden Rober Kavis [?], "biz Tatarlar, Tanrıya iman ederiz, onunla yaşayıp onunla ölürüz. Lâkin Tanrı, ele beş parmak verdiği gibi insanlara da necat (*kurtuluş*) için türlü yol göstermiş, size kitap vermiş ama siz onu tutmuyorsunuz. Bize büküciler [?] vermiş, biz onların dediklerini yerine getiriyoruz ve rahat yaşıyoruz" demiştir. Vâkıâ Tatarlar, Rusya'yı hükümleri altında bulundurdukları zaman, halkın dinine, mezhebine asla dokunmadılar. Hatta ruhanîlerden (*din adamlarından*), manastırlardan vergi almadılar. Buna binâen Mösyö Léon Cahun ile beraber, Türkler indinde devlet, "milliyet üzerine müesses (*kurulu*) bir cismanî devletten ibârettir," denebilir. Lâkin eski Türkler, milletin timsali olan hükümdarlarını o kadar takdis ve tecbil ederlerdi (*kutsar ve yüceltirlerdi*) ki, ona âdeta ulûhiyet (*ilahlık*) isnad eylerlerdi (*atfederlerdi*) (Tanrı kut, Sutubugru). Türklükteki bu nazarla, Japonların "Şintoizm" mezhebi arasında bazı râbitalar ve münâsebetler olduğu zannedilebilir.

Türk hükümdarları, hanlar, hakanlar yasak ve töreye ettikleri yemini tutuyorlar mı idi, yani âdet kanunlarına itâat eyliyorlar mıydı? Léon Cahun'un şehâdetine göre, Türk hakanlarının en kudretlisi Cengiz, bütün hayatında, yasak ve törenin bütün emirlerini noktası noktasına icra eden bendesi (*kölesi*) gibi kaldı. En şedit icrâatı, bu emirlerin tamamen îfâsından başka bir şey değildi. Cengiz'in oğlu Batu ise korkunç veziri Çeri Subutay'ın hürmetle arz ettiği yasak ve töre-i mukteziyatını (*yasanın ve törenin gerektirdiklerini*), ister istemez îfâyâ mecbûriyet görüyordu. Cengiz'in vefâtından yirmi sene kadar geçtikten sonra, Türk-Tatar-

¹² En eski Rus vak'anüvisleri, hicretten birkaç asır evvel Karadeniz ile Hazar Denizi şimalindeki bozkırlarda oldukça kavî (*güçlü*) hükümet tesisine muvaffak olmuş Hazar Türklerinden bahsederken, "bunların başında kağan veya hakan unvanlı bir hükümdar bulunurdu. Bunun hüküm ve nüfuzu hudutsuz olup tebaasının fevkalâde hürmet ve riâyetine mazhardı. Eğer tebaasından birisine "kendî kendini öldür!", diyerek emir verse, emri hemen ve tereddütsüz icrâ olunurdu. Hakanın mezarı yanından geçen herkes, atından inip mezara secde kılmak mecbûriyetinde idi," diye nakil ve rivâyet eylerler.

Moğollar arasında seyahat etmiş olan Plano Carpini¹³, seyahat hâtıralarında, hakanın keyfî ve müstebidâne [bir şekilde] hükûmeti idâre etmekte olduğunu tasvir eyler. Fakat onun, âdet kanunlarıyla hükümdara verilmiş nüfuz ve iktidarı iyice bilemeyerek böyle hatalı zanda bulunmuş olması muhtemeldir. Bütün Türk-Tatar han ve hakanlarının, kanundan asla inhiraf etmediklerini (*sapmadıklarını*) iddia mümkün olmamakla beraber, dinî umurda dâima müsâadeli kaldıkları şüphesizdir.

Yukarıdan beri arz edip geldiğim Türklerin hususî ve umumî müesseseleri, örf ve âdetlere müstenit bütün müesseseler gibi müphem, mütemevviç (*değişken*), az muayyen (*belirsiz*) ve mahsus (*özgün*) olmaz bir sûrette dâima mütehavvil (*başkalaşan*) olduğundan, daha ziyâde vuzuh (*açık*) ve kat'iyetle târifleri mümkün olamadı.

3

İslâm şerîatı, Türk âdet ve kanunlarının aksine, yazılı, daha ziyâde muayyen ve daha çok işlenmiştir. Eski Türklerin bilcümle (*bütün*) müesseselerine temel olan örf ve âdetler, millî hayat ile karışmakta idi. Filan veya falan kanunun doğduğu zamanı tâyin (*belirlemek*) pek müşküldü. Hâlbuki İslâm kanunları tamamen muayyen zaman ve mekânda vaz' (*ortaya konulmuş*) ve neşredilmiştir. Yasak ve töre, esasen dünyevî (Laïque) ve millî idiler, şerîat ise hem dinî hem de umûmîdir. Allah Teâlâ, şerîat-ı Muhammediyeyi, bütün arz sakinlerine inzâl buyurmuştur (*veryüzünde yaşayan herkese indirmiştir*).

Cemiyet-i İslâmiyenin (*İslâm cemiyetinin*) bütün müesseselerini tanzim eyleyen şer-i şerîf (*İslâm şeriatı*), dört menbadan sudur eder (*meydana gelir*) ki şunlardır: Kur'an, sünnet, icmâ-i ümmet, kıyâs-ı fukahâ.

Kur'an-ı Kerîm, bizzat Allah Teâlâ'nın mukaddes kelâmıdır. Buna binâen ekmel ve tağyiri mümtenîdir (*mükemmeldir ve değiştirilmesi mümkün değildir*). Kur'an'ın bütün emirleri, ebedî ve tebdilden (*değişiklikten*) masundur. Müslim, Kelâmullahın ratb ve yâbisi hâmî olduğuna (*Kur'an-ı Kerim'in yaş ve kuruyu, her şeyi koruduğuna*), îman ile mükelleftir. "Müslüman, akîdelerinin (*inanç esaslarının*) şeklini, ibâdetlerinin sûretini, ahlâk kaidelerini ve esas kanunlarını Kur'an'dan istihraç eyler (*çıkartır*)"¹⁴.

İcmâ-i ümmetin lügavî mânâsı (*sözlük anlamı*), ümmetin kat'î bir karar üzerine ittifakı, müşterek rızasıdır. Bir Frenk muharriri, Roma müesseselerindeki bir tâbiri alarak "Consensus Populi", yani halkın rızası diye tercüme ediyor.

¹³ Plano Carpini de Rober Kavis gibi Minorit rahiplerinden olup milâdî 1220 tarihlerine doğru İtalya'da doğmuş ve 1246 senesi[nde], Türk, Tatar ve Moğollara silah teklif etmiş ve onları Nesârâ (*Hristiyanlık*) dinine dâvet eylemek memuriyetiyle Papa IV. Innocent tarafından Asya'ya gönderilmişti. Kendisinin seyahat hâtıraları, mühim tarihî vesikalardan addolunmaktadır (*sayılmaktadır*) [Kaynak Türkçeye çevrilmiştir: Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi: 13. Yüzyılda Avrupa'dan Asya'ya Yolculuk (1245-1247)*, çev. Ergin Ayan, Kronik Kitap, İstanbul, 2019. ç.n.].

¹⁴ Lavisve ve Rambaud, *Histoire Générale Cilt 1*, s. 454.

Muhammed el-Cürçânî*, “Târîfât” adlı müteber (*değerli*) kitabında, icmâ-i ümmeti şöyle târif eyler: “İcmân ıstılahî (*kavramsal*) mânâsı, muayyen bir vakitte, dinî bir mesele üzerine, ümmet-i Muhammed’den olan müçtehitlerin yahut herhangi bir emir hakkında “ehlü’l-hâl ve’l-akd”** denilen kimselerden bir cemâatin reylerinin ittifakıdır”. Aynı müellifte içtihadın târifi ise şöyledir: “İçtihadın ıstılahî mânâsı, bir fakihin (*fıkıh âliminin*) zannî, yani hakikate mümkün olduğu kadar yakın bir tasavvuru hâsıl etmek vüs’ünü, yani bütün kuvvetini bezleyemesidir (*esirgemenen, bol bol harcamasıdır*). Ehlü’l-hâl ve’l-akd, lügatte “çözen ve bağlayan adamlar” demektir. Çözen ve bağlayandan murad (*kastedilen*), hüküm ve iktidara sahip adamlar, ulemâ ricali, hükümet memurları, âyan (*şehrin ileri gelenleri, eşraf*), hâsılı umûmiyetle ümmetin müteneffizleridir (*sözü geçenleridir*).

Ehlü’l-hâl ve’l-akdın vezâifi (*vazîfeleri*) fevkalâde mühim ise de bir kimsenin hangi kanunî yollarla ehlü’l-hâl ve’l-akd arasına girebileceği muayyen değildir. Ehlü’l-hâl ve’l-akd, âdetâ kendi kendiliğinden hâsıl olma tabîî bir varlığı hâiz, gayrı müretteb (*maksatlı olarak belirlenmemiş*) bir heyettir. Daha doğrusu, şer-i şerîf-i vâkîi kabul ile iktifâ eder. Devlet-i İslâmiye’nin muayyen bir zamandaki ashab-ı hüküm ve iktidarı (*hüküm ve iktidar sahipleri*), hangi yollarla oraya vâsıl olurlarsa olsunlar, ehlü’l-hâl ve’l-akddan mâduddurlar¹⁵ (*sayırlılar*).

Hazret-i Peygamber’in vefâtını müteâkip, ehl-i İslâm, sırf Kur’an ve hadisin sarîh emirleriyle halledilemeyen mesâil (*meseleler*) karşısında bulduklarından, hâlli muktezî (*çözülmesi gerekli*) meselelere müşâbeheti (*benzerliği*) bulunan vâkıa ve hâllere müteallik (*dâir*) emirleri o menbalardan arayıp hadis meseleleri[ni] bilkiyas ve ittifakârâ ile (*kıyas aracılığıyla ve oybirliğiyle*) hal eylerlerdi. Bu sûretle verilen hüküm ve kararlar, İslâm ahâlisi için kanun (şerîat) hüküm ve kuvvetini hâiz bulunurdu. İşte bu tarihî vâkıalardan, bilâhare şerîatın tedvininde (*toplanyl kitaplaştırılmasında*) hidemat eden fukahâlar, gayet mühim üç netîce istihraç etmişlerdir:

1. Kur’an ve hâdisâtan (*hadislerden*) başka, bir üçüncü şerîat menbâi daha vardır ki İslâm ahâlisinin ittifakârâ ile verdikleri hüküm ve kararlar, yani icmâ-i ümmettir.

2. Bir mesele zuhur edip de Kur’an ve hadis ile hâlli mümkün olmazsa icmâ-i ümmet veya kıyas-ı fukahâyâ mürâcaat olunur.

3. İcmâ ve kıyas ile verilmiş hüküm ve kararlar da istikbal için birer şerîat menbâi olur.

* Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Cürçani (1340-1413), kelam ve fıkıh âlimi [ç.n.].

** Devlet başkanını seçmek ve gerektiğinde azletmekle yetkili heyet [ç.n.].

¹⁵ Muraca Dosson [Ignatius Mouradgea d’Ohsson (1740-1807)], “Osmanlı Saltanatının Umûmî Manzarası” (Tableau Général de l’Empire Ottoman) adlı kitabında, icmâ-i ümmetten bahseyleirken hemen aynı ifâdelerde bulunuyor: “Millet, icmâ-i ümmet namıyla yâdolunur (*zikredilir*) ki reâyânın, yani Müslüman tebaanın heyet-i umûmîyesi demektir. Lâkin icmâ-i ümmetin, cumhur-ı fukahâ içinde asıl mânâsı, ancak devlet erkânını, bütün ulemâlar ve fakihleri, büyük devlet memurlarını, yani yeni bir hükümdarın cilvesinde (*zuhurunda*) biata (*hakimiyetin tasdikinin yapıldığı merasime*) iştirak hakkını hâiz müteber zatları ihtivâ eder. Biat-ı resmînin kübrâ ve rüesâ (*devletin önde gelenleri*) tarafından icrâsı, bütün ümmet, bütün ehl-i İslâm tarafından yapılmış gibi telakki olunur. T. I. P. 227.

Yukarıda mebsut (açıklanmış) îzâhate nazaran, icmâ-i ümmet şöyle târif olunabilir: Vech-i intihabı sûret-i terkibi sarâhatle muayyen (seçimin yapılma biçimi açıkça belirli) olmayan ve fakat bütün ehl-i İslâma nümâyendelik (temsilcilik) eden bir heyetin, ittihadârâ ile verdiği hüküm ve kararlardır. İcmâ-i ümmet, iptidâları (başlangıçta), Medîne-i Münevvere’de sakin (yaşayan) bütün mümînunun (müminlerin) umûmîârâsı (reyleri), yani bir nevi “plébicite” olup sonraları devlet-i İslâmiye’nin tevsîi (genişlemesi) ile cemâat-i ehl-i İslâm’ın reylerini toplamak, bu’ d ve mesâfe-i ziyâdelikten vesâit-i nakliye[nin] fenâlığından gayrı kabil (uzaklık ve mesafenin çokluğundan ve taşıma vasıtalarının yokluğundan imkânsız) olmakla, iptidâî (başlangıçtaki) şeklini kaybeylemiştir.

Kıyas-ı fukahâyı Muhammed el-Cürçânî şöyle târif eder: “Bu, bir nastan (Kur’an veya hadisteki açık delilden), ihtivâ ettiği hükmü diğer bir meseleye nakil için, bir mânâ istihracından ibâret amel-i zihnîdir (zihinsel faaliyettir)”. Müçtehitte başka kimse kıyas yapamaz. Kur’an, hadis ve icmâin ahkâmı (hükümleri), zuhur eden bir meselenin hâlline kifayet etmeyecek olursa evvelce halledilmiş meselelerden, yeni zuhur edene en ziyâde benzeyen aranır ve fakih, ona kıyâsen bir hüküm verir. Hükümü müteber olabilmek için, fakihin bazı evsafı hâiz (niteliklere sahip) olması şarttır¹⁶.

-Bitmedi-

Akçuraoğlu Yusuf

OSMANLI SALTANATI MÜESSESÂTI TARİHİNE DAİR BİR TECRÜBE - 2*

Geçen Sayıdan Mâbad

Zikrolunan menâbî-i erbaa (yahut edille-i erbaa) (dört kaynak), aynı kıymet ve itibarda olmayıp iki sunufa (sınıflara) ayrılır: İki evvelkilere “kat’iyye” yahut “kavâidü’l-usûl” denilir ki hükümlerinin müfadi (anlamı) kat’î asıllardır (prensiplerdir). İki sonrakilere “içtihadîye” veya “ahkâmü’l-tasarru” tesmiye olunur (adı verilir) ki şerh ve tefsir ile istinbat olunmuş (çıkarılmış) manzum kaidelerden ibârettir.

Kur’an-ı Kerîm’in ihtivâ ettiği kaideler ve hükümler asla tebeddül ve tağyir edemez (değiştirilemez ve başka bir şekle sokulamaz); kat’î ve ebedîdir. Allah’ın kelâmı olduğundan, mübârek lafızlarının geniş mânâsı, insanlar tarafından kâmilen (bütünüyle) idrak ve ihâta olunamaz (kavranamaz ve anlaşılamaz).

¹⁶ Müçtehitliğin hiçbir hidemat veya resmî bir vazîfeyi icap etmeyip bir hususî sıfattan ibaret olduğuna dikkat edilmelidir. Her şahıs, lâzım olan evsafı haiz ise kavâidine (kurallarına) tevffiken (uygun olarak) kıyas yaparak, beşeriyete kendi tarafından ahkâm ilâve eyleyebilir, bazı kanun vaz’ edebilir. İslâm kanunu mecelleri (dergileri), gerek sa’y-i aslî olsun, gerekse cem’ (toplama) ve telfikten (birleştirmekten) ibaret bulunsun, hususî eserlerdir.

Bu teşrî-i istihsal devresinde, müçtehitlerin fikir ve kararlarında ittihatlıklarını nadir değildir. İşte bu ihtilâftandır ki meşhur dört mezheple o kadar meşhur olmayan birçok başka mezhepler zuhur etti ve bunun üzerine ihtilâfların daha ziyâde İslâm vahdetine (birliğine) halel getirmesinden korkularak içtihat kapısının mesdûdiyetine (kapalı olmasını) ilana mecbûriyet hissölundu.

* Bilgi Mecmuası, Cilt 1, Sayı 2, Teşrînisânî 1329 (m. Kasım 1913), s. 117-134.

Binâenaleyh (*bundan dolayı*), insanlar, Kur'an'ın mânâsını tamamen anlayamazlar. Kur'an tercüme edilemez, ancak tefsir olunabilir. Cenâb-ı peygamber, şerîatin ruhunu savab (*doğru*) anlayan fakihe on sevap, hatâ edene bir sevap vad ve tebşir (*söz ve müjde*) buyurmuştur.

Sünnet-i Nebeviyye (*Peygamber sünneti*), Kur'an-ı Kerîm derecesinde kat'î değildir. Sünnetin kat'iyetini eksilten bir sebep, Resûlullah'ın kavî ve fiillerinin (*söz ve eylemlerinin*) cem' ve tedvinindeki nisbî teahhurdur (*birleştirilmesi ve kitaplaştırılmasındaki görece gecikmedir*). En müteber hadis kitapları, hicretin ikinci ve üçüncü asırları[nın] müellifâtındandır (*eserlerindedir*). "Ahâdis-i Nebeviyye"yi (*Peygamber hadislerini*) toplayan zatlar, hadislerin kesretinden (*çokluğundan*) ve bazılarının birbirlerine mütenâkız (*çelişik*) bulunmasından nâşî (*dolayı*), büyük müşkülât iktihâmına (*göğüs germeye*) mecburiyet görürlerdi. Gayet dakik (*dikkat isteyen*) tenkit kaidelerini takip ile kendilerine kadar şifâhen (*ağızdan ağıza*) rivâyet olup gelen hadislerin bir kısmını kabul eyleyerek, mütebâkîsinden (*geriye kalanından*) sünneti tedvin, hadis kitaplarını telif ettiler. Hadis kitapları pek çok ise de içlerinden bazıları sahih olmakla meşhurdurlar. Bazıları ise bilakis kabil-i îtiraz (*itiraz edilebilir*) görülmüş ve bilfiil (*gerçekten*) onlara îtiraz da olunmuştur. Böylece sahih îtibâr olunan hadisler hakkında münâkaşalara yol açılmıştır. Bundan başka ahâdis-i şerife (*mübârek hadisler*) de Kur'an'ı Kerîm gibi tefsir ve tevil olunabilir (*açıklanabilir ve yorumlanabilir*). Alelâde insanlar, Allah'ın ilhamına mazhar olan Resûlullah'ın maksatlarını tamamen anlamaktan âcizdirler. Bununla beraber, bu iki şerîat menbâi büsbütün taayyün ve takarrür etmiştir (*belirlenmiş ve kararlaştırılmıştır*). Artık onları ne arttırmak ne eksiltmek ne de değiştirmek mümkün değildir. Zirâ birincisinin sahibi Cenâb-ı Allah olup ikincisinin kail ve fâili (*söyleyeni ve yapanı*) ise çoktan irtihal buyurmuştur (*vefat etmiştir*). Muharrer ve tağyiri (*yazılması ve değiştirilmesi*) imkânsız olan bu iki asıl, ancak tefsir ve tevil kılınabilirler. İki sonrakiler (icmâ ve kıyas) ise büsbütün başka vasıfları hâizdirler: İcmâ-i ümmet, muayyen (*belirli*) bir zamanda İslâm ümmeti vekillerinin reylerinde ittifaktan ibârettir. Kıyas-ı fukahâyâ gelince ilm, itka, ahlâk cihetinden bazı vasıflara mâlik Müslüman fakihlerinin kıyâsen verdikleri hükümlerden, fetvâlardan başka bir şey değildir. Bu halde ne icmâ ne de kıyas, mantıken, mutlaka sahih ve tağyiri imkânsız tasavvur olunamaz. Zirâ Sünnilerce müteber bir asla göre, "müçtehitler lâyuhtî (*hatasız*) değildir". İcmâ ve kıyas, mantıken tahdit de olunamaz (*sınırlandırılmaz*). Zamanların temâdîsi (*devamı*) ile tekerrürleri mecbûrîdir. Zirâ hallolunmamış meselelerin zuhuru tabîîdir. Gerçi icmâ ve kıyas tarikleriyle (*yollarıyla*) tekerrür eden hükümler cem' ve hıfz olunabilir (*ezberlenebilir*) ve vâkıâ bunlar cem' ve hıfz olunmuştur ama bu hükümler mecmuaları, ancak mahdut (*sınırlı*) zamanlar ve muayyen mekânların ihtiyaçlarına kâfidir. Şu dediklerimiz, her ne kadar mantığa pek muvâfık (*uygun*) gibi görünürse de, Müslümanların cümlesi tarafından kabul edilmiş değildir. Ekseriyet îtibâriyle Sünniler, içtihadın münkatı olduğuna kanidirler (*arkasının kesildiğine ikna olmuşlardır*). Zirâ onlara göre, lüzum-ı vasıfları (*gerekli özellikleri*) hâiz fakihler, artık mevcut değildir. Bir de İslâm cemiyetinin hayatına müteallik (*dair*) meselelerin kâffesi (*tamamı*), geçmiş karnlarda (*asırlarda*) gelip gitmiş muktedir müçtehitler tarafından hallolunup bitirilmiştir. Bu nazar, "ıctihat kapısı

mesduddur (*kapalıdır*)” düsturuyla ifâde olunur¹⁷. Vaktiyle içtihat kapısının kapatılmasına sebep, müçtehitlerin çokluğundan meydan alan fikirler, akîdeler ve binâenaleyh mezhepler ihtilâfı olmuştu; içtihat kapısını sed (*kapatma*) ile dinde vahdetin muhâfazası istenilmiştir. Lâkin bu mesdudiyet, İslâm için hayırlı olmamıştır. Bunun içindir ki İslâm âlimlerinden bazıları, ara sıra içtihat kapısının mesdudiyetine îtiraz edegelmişlerdir fakat mûterizlerin (*itiraz edenlerin*) sesleri, şimdiye değin, kapıyı açtıracak kadar kesb-i ehemmiyet eyleyememiştir (*önem kazanamamıştır*)¹⁸.

Hâsılı (*sonuç olarak*), icmâ ve kıyas da Müslümanların büyük bir ekseriyeti indinde hakîkî mâhiyetlerini kaybedip Kur’an ve hadis gibi kat’î ve mahdud usûle munkalip olmuştur (*dönüşmüştür*). Diğer tâbirle, icmâ ve kıyas, Kur’an ve hadiste açık bırakılmış meselelerin halline mahsus kavâid (*kaideler*) halinden, miktarı mahdud meselelerin hükmünü câmi (*toplayan*) kitaplar şekline girmiştir. “Şerîat menbalarının kat’î istikrarından, cümle İslâm müesseselerinin asla değişmemesi iktizâ eder (*gerekir*)” gibi görünürse de vâkıalar bunu dâima teyid etmiyor: İslâm müesseselerinin bir kısmı zaman ve mekân tesiri altında olarak tahavvül eylemiştir (*değişmiştir*).

Mezkûr dört menbadan çıkan şerîat, gayet vâsi (*geniş*) bir sahaya yayılır: İslâm dinî, içtimâî ve siyasî bir uzviyettir. Şerîat dinî, içtimâî ve siyasî meselelerden bahseder. Şerîatta îtikada, ibâdâta, hükümet idaresine, ahâli beynindeki (*arasındaki*) münâsebetlere, husûsî hayata... ilh. (*ilâ-âhirihi, ve benzeri*) müteallik kanunlar, emirler mevcuttur. Şerîat mezhebî, medenî, siyasî kanunlar mecmuasıdır. Şerîatın muhtelif kısımları birbirlerine hulûl (*nüfuz*) etmiş olup cümlesi dinîdir. İslâm’da din ile devlet birleşmiştir. İslâm cemiyetlerinin müesseseleri ve binâenaleyh İslâm cemiyetleri, birer dinî cemiyet ve devlettir.

Şerîatın bugün müdevvin (*kitaplaşmış*) halinde hukuk-ı umûmîye (droit public) ait kanunları ve emirleri nisbeten az ve müphem olup, hukuk-ı husûsîye (droit privé) müteallik bulunanları çok ve sarihtir. Bununla beraber toplayabildiğim mâlûmata göre, bilâhare, Osmanlı saltanatı müesseselerini tedkikte işe yarayacak siyasî ve içtimâî İslâm müesseselerini muhtasaran (*kısaca*) beyan ile, bir Müslüman devletini kaba taslak tasvire çalışacağım.

Devlet-i İslâmiye, dinî ve avamî bir devlettir. Dünyada yalnız bir İslâm devleti olabilir. Din ve millet (ümme) birdir. İslâm, Nasrâniyet (*Hiristiyanlık*) gibi beynelmilel (*evrensel*) bir müessese olmayıp bir vahdettir.

¹⁷ İctihat kapısı, hicretin dördüncü asrında seddolunmuştur (*kapatılmıştır*).

¹⁸ Zamanımızda edilmiş îtirazlara numûne olmak üzere, Hintli İslâm âlimlerinden Seyyid Emir Ali’nin [(1849-1928) fıkıhçı ve politikacı, ç.n.] İngilizce telif ve neşrettiği bir kitaptan mehuz (*alıntılanmış*) birkaç satırı naklediyorum: “İslâm cemaatinin bugünkü terakkîsizliği, başlıca bütün Müslümanların fikrinde yer etmiş bir akîdeden neşet eder (*kaynaklanır*) ki o da Müslümanların şahsî muhâkemelerini istimal hakkı[nın] eski fakihlerden beri münkatı olduğu akidesidir... Bir Müslim, ehl-i sünnet ve’l-cemaatten addolunabilmek için kendi muhâkemesini, dokuzuncu asırda yaşamış ve tabii on dokuzuncu asır hakkında hiçbir fikri bulunmamış adamların kolları uğrunda terke mecburdur”. Seyyid Emir Ali, Ruh-ı İslâm (Spirit of Islam). [Kaynak Türkçeye çevrilmiştir: Seyyid Emir Ali, Ruh-ı İslâm, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ünsal Yayınevi, İstanbul, 1979. ç.n.].

Bu muazzam vahdetin merkezi, dâhilinde Kâbe harem-i şerifi bulunan Mekke mukaddes şehridir ki istitâatı (*gücü*) olan her Müslim, hiç olmazsa ömründe bir defa onu ziyaretle mükelleftir.

Devlet-i İslâmiye'nin başında imam veya halife unvanını hâiz münferit (*tek*) bir reis bulunur.

Şeyh Ebu Mansur Mâturîdî el-Hanefî [ö. 944] ve Ebu el-Hasan el-Eşârî el-Şafiî'nin [ö. 936] akaid-i İslâmiyece (*İslam inanç esaslarına göre*) gayet müteber kitaplarından telhisen (*özetle*), Necmeddin en-Nesefî [ö. 1142] tarafından yazılıp elyevm (*bugüne dek*) İslâm medreselerinde pek makbul olan akaid risâlesinde, imama dair şöyle deniliyor:

“Müslümanların bir imamı[nın] olması lâbüddür (*zaruridir*)”. Bu ibâreyi şerheden şârihin (*şerh yazarının*) sözlerinden anlaşılıyor ki imam yalnız ve bir olmalıdır.

Bu asldan (*gerçekten*) Muraca'nın* gördüğü veçh ile şu neticeler çıkar:

1. İslâm devletlerinin teşkilâtı monarşiden (monarchie – bir başlılık, hükümdarı bir olan hükümet şekli) başka türlü olamaz.

2. Müslüman hükümdarları, darü'l-İslâmı (*İslâm topraklarını*) taksim etmekten, parçalamaktan memnûdurlar (*men edilmişlerdir*).

Müçtehidler, aslda müttefik olmakla beraber, neticelerde ihtilâf eylemişlerdir. Cümlesince hilâfetin vahdeti, kuvve-i hâkimenin taksim kabul etmez olması; darü'l-İslâmın yalnız bir devlet, yalnız bir siyasî cisim teşkil etmesini icap eyler. Ancak bazılarına göre, bu vahdet kesrolunup (*parçalanıp*) birkaç devlet-i İslâmiye zuhur etmiş ise silah kuvvetine istinad ile (*dayanarak*), gasben (*zorla*) tesis eden bu yeni devletler[in], metbû (*tabi olunan*) imamın ruhanî tefevvukunu (*üstünlüğünü*) ihtiram (*saygı*) ile tasdik ederek kumandadaki vahdeti teslim eylemeleri iktizâ eder. Diğerlerine göre yalnız bu tasdik ve teslim kâfi değildir; imamın bugün dünyevî emirlerce de metbû olması lâzımdır. Daha başkaları, hilâfet monarşisinden ayrılıp yeni bir devletin tesisini, denizler veya darü'l-harp ile müteferrik (*birbirinden ayrılmış*) olmazsa asla meşru saymazlar.

Bugün bu tefsirler ve tevelliler, sonradan, sırf vakaların icbarı (*zorlaması*) ile [ilân] edilmiş olsa gerektir. Hilâfetin hakîkî ruhunu anlayabilmek için, “müslümanlar bir imam tarafından idare olunmalıdırlar, imam yalnız ve bir olmalıdır,” asllarına ehemmiyet verip tevellilere kulak asılmamalıdır. Şer'an dünyada yalnız bir Müslüman devleti vardır.

İmam müntahaptır (*seçilmiştir*), intihap (*seçilme*) şekli ise bîattır. Bîat, ehlü'l-hâl ve'l-akdın vekâlet ettiği ahâlinin, imamın imâmetini kabul ve ona itâatini taahhüt fiilidir. Bu cihetle bîat, muayyen bir maksat zımında icmâ'ın vazîfesini

* Ignatius Mouradgea d'Ohsson (1740-1807), İsveç'in Osmanlı Devleti büyükelçisi. *Tableau Général de l'Empire Ottoman* başlıklı eseriyle tanınır [ç.n.].

icrâ etmesinden başka bir şey değildir. İmam, icmâ-i ümmet ile intihap olunuyor demektir¹⁹.

İlk bîat, Resûlullah'a (s.a.) ensar, yani ehl-i Yesrib (*Medine halkı*) tarafından edildi. Bu ilk bîattan îtibâren, İslâm cemiyetinde riyâset (*başkanlık*) makamının akdi ve meşrûî şekli meşhuttur (*müşahede edilmektedir*). Resûlullah ümmetine, ümmeti de ona taahhütlerde bulundular. Müminlerin cümlesi bîata iştirak eylemiştir.

İlk halîfe Ebubekir (r. a.), muhâcirin ve ensarın hemen cümlesi, yani ümmet-i Muhammed'in âzam ve ehem kısmı (*çoğunluğu*) tarafından, müzâkere neticesinde intihap olunmuştu. Hazreti Ebubekir, mevti takarrübünde (*ölümü yaklaştığında*), müminlerin ibram (*zorlaması*) ve ısrarı üzerine halefini tayine razı olduysa da Hazreti Ömer, Müslümanların bir kısmı bîat eyledikten sonra asıl halîfe tanılmıştır (*tanınmıştır*). Hazreti Osman'ı, selefi tarafından tayin edilmiş İslâm cemiyeti erkânından on zat, ashab-ı şura* intihap eyledi. Bu intihap da bilâhare bîat ile tasdik olundu. Bu vakalar gösteriyor ki bîat kaideleri, kat'î ve sarîh değildir. Gerek icmâda ve gerekse icmân bu nevi olan bîatta, gayet mühim vazîfeleri hâmil (*taşıyan*) ümmet vekillerinin, yani "ehlül-hâl ve'l-akd"ın kimler olduğu sarâhatle taayyün etmemiştir. Bundan başka, bunların imam intihabında nasıl hareket edecekleri de tamamen takarrür eylememiştir. Tarih muhtelif enmûzeçler (*örnekler*) gösteriyor, şer-i şerif ise [bu konuda] tavzih eylemiyor (*açıklamada bulunmuyor*)²⁰.

Bir kimsenin imâmete intihap olunabilmesi için, bazı vasıfları ve şartları hâiz olması iktizâ eder. Mezkûr vasıflar ve şartlar, Necmeddin en-Neseffî'nin risâlesinde böyle beyan olunmuştur:

"İmam zâhir (*gözle görünür*) olmalıdır. Ahâlinin nazarında mahfî (*gizli*) olmadığı gibi, zuhuru muntazır da olmamalıdır (*ortaya çıkışı da beklenmemelidir*)".

"Şerh (*açıklama*): İmam, gerek sulh zamanında gerekse fitne ve fesat zamanında (*zamanında*), umur-ı devleti (*devlet işlerini*) idâre, dahl-i memlekette intizam ve âsâyîşi idâme (*sürdürme*), âfatın (*müsbetlerin*) önünü alıp fesadı teskin edebilmek (*yatıştırabilmek*) için zâhir olup nâsa (insanlara) görünebilmelidir". "İmamın "masum"²¹ veya zamâne ehlinin efdali (*en üstünü*) bulunması şart değildir

¹⁹ Müslümanların ekseriyeti indinde icmâ artık vazîfe icrâ edemezse de, bîatın meşrûiyetini inkâra kalkışan bir kimse olmamıştır.

* Burada bir düzeltme yapmak gerekir. Akçura'nın bahsettiği on zat, Sünni İslam kaynaklarında "aşere-i mübeşerre" olarak bilinir. Bu kişilerin ortak özellikleri, henüz hayattayken peygamber tarafından cennetle müjdelenmeleri, yani cennete gireceklerinin Allah tarafından yaşarken kendilerine vadedilmesidir. Bu kişiler Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf, Sad b. Ebi Vakkas, Said b. Zeyd ve Ebu Ubeyde b. Cerrah'tır.

"Ashab-ı şura"ya gelince, Hz. Ömer, halifeliği sırasında bu on kişinin arasından hayatta olan altı tanesini bir araya getirerek bir kurul oluşturmuş ve bir sonraki halifeyi bu altı kişilik kurulun, yani ashab-ı şuranın kendi arasından seçmesini istemiştir. Kurulda yer alan kişiler Hz. Osman, Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf ve Sad b. Ebi Vakkas'tır. Altı kişilik ashab-ı şura, çeşitli tartışmaların neticesinde Hz. Osman'ı halîfe seçmiştir. Akçura'nın cümlesinden, ashab-ı şurayı oluşturanların on kişi olduğu ve Hz. Osman'ı da on kişinin seçtiği gibi bir anlam çıkmaktadır. Hâlbuki Hz. Osman'ı seçenler, Hz. Ömer tarafından oluşturulan altı kişilik ashab-ı şura'dır [ç.n.].

²⁰ Şiîler indinde imam, müntehip olmayıp ırsîdir.

²¹ Her türlü günahlardan ve nâkısaldan (*eksikliklerden*) berî (*uzak*).

ama ahkâm-ı şer'iyeyi infaza, hudud-ı devlet-i darü'l-İslâmı adüvden hıfza (*düşmandan muhafazaya*), mazlumu zulm-i zalimden sıyânete (*korumaya*) kadir, sais-i velâyet-i kâmile ve kat'îye (*tam ve kesin velilik*) erbabından olması şarttır”.

“Şerh: İmam için velâyet-i kâmile ve kat'îyeye muktezî evsaf (*gerekli vasıflar*) şunlardır: 1) Müslim, 2) Hür, 3) Er, 4) Âkil ve baliğ (*ergin*) olmaklık”.

“Sais olmaktan murad, umûr-ı Müslimîni (*Müslümanların işlerini*) temşiyet edebilecek (*yürütebilecek*) kuvvet, rey ve rüyete (*fikir ve görüşe*), harpte şecâat ve şevkete (*yiğitlik ve haşmete*) mâlik olmak, kadir olmaktan murad ise ilm, adl ve tedbir-i umûrda (*ilim, adalet ve idare işlerinde*) kudret ve kifâyet (*yeterlilik*) ve şecâat sahibi bulunmaktır”.

Bu şartlar tahtında (*altında*) intihap kılınmış olan imamın vazîfeleri çok ve mühim ise de mâduttur (*sınırlıdır*). Binâenaleyh halifenin iktidarı gayri mahdut demek, kat'iyen hatadır. en-Nesefî'nin tâdadına (*sayımına*) göre imamın vazîfeleri şunlardır: “1) Şerî hükümleri infaz, 2) Hudud-ı şer'iyeyi ikâme, yani şerî cezaları icrâ ettirmek, 3) Darü'l-İslâm hududunu düşman târizinden (*saldırılarından*) müdâfaa etmek, 4) İslâm askerini teçhiz (*donatmak*), 5) Şerî sadakalar, yani zekât, öşür ve fitre toplamak, 6) Müttegallibeyi (*zorbaları*), hırsızları ve kat-i târiki (*eşkiyaları*) kahreylemek, 7) Cuma ve ıyd (*bayram*) namazlarını kaldırmak, 8) Beynel îbad vâkî olan münâzaaları (*insanlar arasında meydana gelen çekişmeleri*) kat' etmek, yani hakkı ihkak eylemek (*yerine getirmek*), 9) Muhtelefün fih (*güvenilirliğinde ihtilaf olan*) davalarda şehâdet kabul etmek, 10) Velisi olmayan sabî ve sabiyeleri tezviç etmek (*yetim erkek ve kızları evlendirmek*), 11) Ganimet mallarını taksim eylemek”.

Bu sayılmış maddelerden anlaşılıyor ki imamın icrâî (*yürütmeye ilgili*) vazîfeleri (birinciden altıncıya kadarkiler), adliye (sekizinciden onuncuya kadarkiler), dinîye (yedinci) ve hakk-ı pederânesi (on birinci) vardır fakat teşriî (*yasamayla ilgili*) vazîfeleri yoktur. İmam, müdâfaasına memur olduğu şer-i şerifin ahkâmına tevfikân (*uygun olarak*), icrâî ve adlî (*yargılamayla ilgili*) vazîfeleri, ya bizzat veya bilvâsıta îfâ eyler (*yerine getirir*). Demek oluyor ki imam, şerîatın icrâ memurundan ibârettir. İmam, kendiliğinden ne şârîlik (vâz-ı kanunluk) edebilir ne de şerî emirlerin noktası noktasına icrâsından inhiraf eyleyebilir (*sapabilir*)²². Lâkin bervech-i meşruh (*yukarıda açıklandığı üzere*) tâyin kılınmış vazîfelerinin îfâsında, imama büyük bir hüküm ve nüfuz verilmiştir. İmam, şer-i şerife muvâfık olarak ve onun hududu dâhilinde hareket ettikçe cümle Müslümanlar da müşârünileyhe hürmet ve itâat eylemek, kâffe-i evâmirini (*emirlerinin hepsini birden*) yerine getirmek ile mükelleftir. Bununla beraber, imamın vazîfelerini tamamen îfâya muktezî hukuktan gayri sâir Müslümîn'den farklı hiçbir hak ve imtiyazı yoktur.

İmâmet (hilâfet), bir sıfat-ı kutsiyeyi hâiz değildir. İmâmet mânâ-i mârufuyla (*bilinen anlamıyla*) bir mesned-i rûhânî (*din işleriyle ilgili bir dayanak*) değildir. Zirâ İslâm, Hâlik ile mahlûku (*yaratıcı ile yarattığı*) arasında melekler ve

²² Derece-i kemali (*olgunluk derecesi*) ne kadar âlî (*yüksek*) olursa olsun, imam, şerîatın emir ve nehiyelerine (*yasaklarına*) tamamen itâatle mükelleftir (Necmeddin Nesefî).

nebîlerden (*Peygamberlerden*) gayrı vâsita tanımaz. Gerçi imam, Allah namına idare ve hüküm eyler fakat bu, ancak tatbik eylediği şeriatın ilâhî olmasından neşet edip mülhem olmasına delâlet eylemez. Görüldü ki imamı, ehl-i İslâm intihap ediyor. Binâenaleyh min kıbeli'r-rahman (*Allah tarafından verilen*) hükümdarlık nazariyesi, İslâm'ın müntehip hükümdarlığına muhâliftir.

İmam, icrâî ve adlî (kazâî) kuvvetlerini (*yetkilerini*) memurlarına tevdi (*emanet*) edebilir. İmama, memur olduğu vazîfelerden dolayı beytûlmaldan (*devlet hazinesinden*) maaş verilir. Lâkin bu maaşın miktarı, kimseye muhtaç olmaksızın taayyüşe muktezî (*geçinmek için gerekli*) asgarî miktardan ibârettir. İmam, kendinin ve memurlarının e'falinden (*fillerinden*) Allah'a ve ehl-i İslâm'a karşı mesuldür: İndallah (*Allah katında*) mesuldür zirâ yevm-i âhirde (*kıyamet gününde*) muhâkeme olunacaktır. Ehl-i İslâm karşısında mesuldür zirâ Müslimlerin onu hal' etmeye ve icap eyleser daha şedit âkibetler ile cezalandırmaya hakkı vardır.

İmamı hal' eden de intihap eyleyen de icmâ-i ümmettir. Hal' sûreti de intihap sûreti gibi vuzuh ile taayyün etmemiştir (*açıklıkla belirlenmemiştir*). Zirâ icmâ-i ümmetin vech-i husulü (*ortaya çıkış sebebi*), "ehlü'l-hâl ve'l-akd"ın teşekkülü kaideleri müphemdir.

Hal' olunmayan imam, vefatına kadar makam-ı imâmette kalır. İslâm'da devlet reisliği kayd-ı hayat ile (*ömür boyu*) demektir.

İmamın kuvve-i teşriîye (*yasama erkine*) hakkı olmadığı görülmüştür. Devlet-i İslâmiye'nin kuvve-i teşriîyesi kime, kimlere mevdûdur (*tevdî edilmiştir*)? Devlet-i İslâmiye'nin kanunu şeriat olmakla kuvve-i teşriîye, şeriatın dört menbaı haricinde bulunamaz. Bu dört menbadan birincisi kelâm-ı Rabbanî, ikincisi sünnet-i Nebeviyye olduğundan, kabil-i tezyid, tenkis veya tâyin (*arttırma, azaltma veya belirleme mümkün*) değildir. Ancak tefsir ve teşrihlerine (*yorumlarına ve açıklamalarına*) imkân vardır. Bu cihetle yeniden yeniye kanun vaz' ile devlet-i İslâmiye şeriatını tevsîye (*genişletmeye*) hidemat edebilecek vâsıtalar, icmâ-i ümmet ve kıyas-ı fukahadan ibaret kalmış olur. Hâlbuki yukarıda arz olunduğu üzere, ehl-i İslâm'ın ekseriyet-i âzimesi (*büyük çoğunluğu*), muayyen bir zamandan beri icmâ ve kıyasın da makbul ve mer'î (*yürürlükte*) olacak bir suretten vazîfesini icrâ edemediğine, yani devlet-i İslâmiye kanununun dördüncü asr-ı hicrîde ekmeliyet (*kusursuzluk*) derecesine vâsıl olup (*ulaşıp*) daha ziyâde tekâmüle (*olgunlaşmaya*) ihtiyacı kalmadığına kail (*razı*) olduklarından, bu ekseriyet indinde devlet-i İslâmiye'nin kuvve-i teşriîyesi yok demektir²³.

²³ Fiilen yeni meseleler zuhurunda kuvve-i teşriîyeye mürâcaat olunup kanun vaz' kılınmazdı. Belki imamın kuvve-i icrâîyesine (*yürütme erkine*) mürâcaat olunup nizam konulurdu. Ancak bu nizamın usul-i şerîata (principes) mugayir (*aykırı*) olmadığını tasdiklen bir fetvâ bulmak lâzımdı. Binâenaleyh, İslâm devletlerinde, içtihat kapısının mesdudiyetinden itibâren hiçbir kanun vaz' edilmediğini, ehl-i İslâm'ın kuvve-i teşriîye hakkından istifâde eylemediğini, şer-i şerif noktainazarından iddia mümkündür. O zamandan beri konan her türlü nizamlar, kuvve-i icrâîyenin şerîata muvafık olmak üzere mefruz (*farz kıldığı*), ısdar ettiği (*çıkardığı*) iradelerden ibârettir. Böyle dolambaçlı bir yolla halîfe ve emirlerin kuvve-i teşriîyeyi ele geçirmeleri, İslâm devletlerinde istibdadın kökleşmesine hidemat etmiş olsa gerektir.

İmamın vazîfeleri arasında kuvve-i adliyye (kazâyâ) taalluklu (*ilgili*) olanları dahi vardır. İmam en büyük kadıdır fakat adalet menbaı değildir. İmam, kendisinden hâriç ve kendisinden yüksek olan şerîata tevfikeyen kazâyâ mecburdur.

İmam ya bizzat veya kadı denilen memurları vâsıtasıyla adalet icrâ eyler. Şerîat cidden mükemmel ve gayet dakik bir kanun-ı medeni ile şiddetli bir kanun-ı cezayı muhtevîdir (*ihtiva eder*).

Şer-i şerif, rub-ı meskûnu (*dünyayı*) iki mıntıkaya böler: 1. Dârül-İslâm: Müslümanların hüküm ve işgal ettikleri arâzi, yani devlet-i İslâmiye'nin yeri, 2. Dârül-harp: Gayrimüslimlerin hüküm ve işgal ettikleri arâzi, yani devlet-i İslâmiye hududu hâricindeki memâlik (*memleketler*).

Şahıslara gelince, şer-i şerif onları dört sunufa taksim eder: Müslim, zimmî, müstemem ve harbî. Müslim, vahdâniyet-i ilâhîyeye ve nübüvvet-i Muhammedîyeye mümin (*Allah'ın varlığının birliğine ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman etmiş*) olan kimselerdir. Zimmî, devlet-i İslâmiye'nin gayrimüslim tebaasıdır. Müstemem, muâhedelerin zımanı (*antlaşmaların kefilliği*) tahtında olarak, gerek mukim ve gerek misâfir, devlet-i İslâmiye'de bulunan ecnebi tebaadır. Harbî, zimmî ve müstememden başka gayrimüslimlerdir. Bundan anlaşılıyor ki devlet-i İslâmiye'nin yerli ahâlisi, Müslim ve zimmî olmak üzere iki kısma ayrılır.

Bu siyasî taksimden başka, şerîat, gayrimüslimleri, din nokta-i nazarından ikiye böler: 1. Ehl-i kitap, yani Nasârâ (*Hıristiyanlar*) ve Yehud, 2. Küffar ve mürtedler (*kâfirler ve dinden dönenler*). Küffar ve mürted zimmî olamaz, bunlar için kanunî varlık yoktur. Zimmî olan ancak ehl-i kitaptır.

Müslim ve zimmî, şerîat nazarında, hukuk ve vezâifce, müsâvat-ı tammeyi (*tam eşitliği*) hâiz değildir. Şer-i şerifçe mülk, kâinattaki mevcûdatın kâffesi gibi, esâsen Allah'ındır. Lâkin Âdemoğlu herhangi bir servetten sahib-i mutlâkı suretiyle, yani mülken istifâde edebiliyor. Tefâvütü tenkise sâî (*farklılığı azaltmaya gayret ediyor*) ise de, ne menkul ne de gayrimenkul malların müşterekliğini emreylememiştir. Binâenaleyh bazı Frenk muharrirlerinin yaptığı gibi, İslâm'a iştirakiyat (sosyalizm) isnadı doğru olamaz.

Devlet de mülk sahibi olabilir.

Devlet-i İslâmiye'nin arâzisi siyâseten iki kısma bölünür: 1. Arâzî-i öşriyye, öşre tâbi kısımdır ki Müslimlerin mâlik veya mutasarrıf oldukları (*kullanım hakkını elinde tuttukları*) arâzinin kâffesini muhtevîdir. 2. Arâzî-i harâciye, haraç denilen vergiyi vermekle mükellef kısımdır ki zimmîlerin mâlik veya mutasarrıf oldukları bütün arâziyi şâmindir (*kapsar*). Arâzî-i harâciye ise ikiye münkasımdır (*ayrılmıştır*): 1. Arâzî-i meftûhenin, yani kuvvetle zapt olunup gayri kabilül-firak (*bölünmesi imkansız*) kılınan arâzidir. Arâzî-i meftûhenin mâlik-i mutlakı Allah olup devlet bunun ancak tasarrufunu başkalarına bırakabilir. 2. Arâzî-i ahdiye, yani devlet-i İslâmiye'ye bir muâhede mûcibince intikal eyleyen arâzidir. Bu halde ahd şartlarına tevfikeyen hareket edilir. Mezkûr şartlar mûcibince, muâhedeyi müteâkip zimmîlik hukuku iktisap etmiş (*kazanmış*) olan yerli ahâliye arâzileri mülk olarak bırakılır yahut arâzî-i meftûhe gibi, devlet-i İslâmiye fâidesine gayri kabilül-firak

kılınıp ahâlisine ancak tasarruf hakkı terk olunur. Zimmî, arâzinin mâliki olsa da [ve] fakat mutasarrıfı bulunsa da muayyen bir haraçtan gayrı, vergi ile mükellef değildir.

Devlet-i İslâmiye’de, bir mülkün mâliki, mülkünü vakfedebilir. İmam Ebu Yusuf’a* göre, vakfın târifi şöyledir: “Vakıf, bir aynın (*bir şeyin*), mülkü Allah Teâlâ’da kalmak üzere menfaatini cihet-i berre (yani umur-ı hayriyeye) tasadduk etmekten (*sadaka olarak vermekten*) ibârettir. Vakıf, “mülkünü vakfettim,” demekle artık ne kendisinin ve ne de haleflerinin o mülk üzerinde hiçbir hakkı kalmaz, yani mülk-i zâil-i vakıf (*kalıcı olmayan vakıf mülkü*) lâzım olur”²⁴. Mevkuf (*vakfedilmiş*) mülk, ebediyen gayri kabilül-firaktır. Vakf-ı şerâit, vakfın sahib-i mutlakıdır. Mal-ı mevkuf, muayyen bir irat (*gelir*) mukabilinde şahısların tasarrufuna, yani uzun müddetle icrâsı altına bırakılır.

Vakıf müessesesi, cemiyet-i İslâmiye’de pek ziyâde ehemmiyeti hâizdir. Çünkü cemiyet-i İslâmiye’de içtimâî ihtiyaçların büyük bir kısmı; meselâ yollar açmak, köprüler kurmak, câmiler, mektepler, medreseler, kütüphaneler, fakirler ve zayıflar[ın] melceleri (*sığınacak yerleri*) ilh. binâ ve tesis eylemek, en ziyâde ehl-i İslâm’ın şahsi teşebbüslerine bırakılmıştır. Mevkuf mallar ile, bu ihtiyaçlara muktezî vâridat (*gelirler*) temin olunur.

Devlet-i İslâmiye’nin yalnız dört türlü vergisi vardır: Zekât, öşr, cizye, haraç. İki evvelki Müslimlerden, iki sonrakiler zimmîlerden istîfâ olunur (*alınır*). Öşr ile haraç, emlak vergileridir.

Zekât, mâruf (*bilinen*) masraflarına tutulmak ve şer’an miktarı muayyen olmak üzere müminlerin mallarının tasdik edilmesidir. Gayrimenkul mallarından gayrı, serveti hâcet-i asliyesinden (*temel giderlerinden*) artan müminlerin cümlesi, bu artan kısımdan zekât çıkarmaya mecburdur. Zekât, menkul malların takriben 1/40 : 1/50 kısmı olup aynen (*malla*) veya muâdil kıymetiyle tediye olunur (*ödenir*).

Öşr, arâzi-i öşriyyeden alınan ve senevî (*yıllık*) mahsulün tamam onda bir kısmından ibâret olan arâzi vergisidir. Öşr, umûmiyetle, aynen tediye olunur fakat muâdil kıymette diğer bir şey ile de tediyesi müsâittir.

Cizye, zimmînin şahsından istîfâ kılınan bir nevi nüfus vergisidir. Cizye, mükellefin servetine göre 12 ile 48 dirhem arasında mütehavvildir (*değişir*). Akçesiyle âzamîsi 180 ilâ 220 kuruş raddesindedir (*civarındadır*).

Haraç, zimmîlerin temlik veya tasarruf kılıp işlettikleri arâziden alınan arâzi vergisidir. Haraçın miktarı, öşrün zâifiyle mahsulâtın %50’si arasında tahallûf eder (*değişir*).

* Ebu Yusuf (ö. 798), Ebu Hanife’nin öğrencisi olup Abbasi Devleti’nde görev almış bir kadı, müçtehit ve hukukçudur [ç.n.].

²⁴ *Mülteka’l-Ebhur*. [İbrahim el-Halebî (ö. 1549) tarafından yazılıp 1517’de tamamlanan, Osmanlı coğrafyasında yaygınlıkla kullanılan Hanefî fıkıh eseri. d’Ohsson, *Tableau Général*’deki Osmanlı hukuk sistemiyle ilgili açıklamalarını bu kitaptan almıştır ç.n.].

Müslim ve zimmîlerin vergileri, mükellef ahâlinin hüsn-i rızâlarıyla tahsil olunup cebrî muâmeleye cevaz yoktur²⁵.

Devlet-i İslâmiye'ye, içtimâî nokta-i nazardan bakılırsa en ziyâde göze çarpan, Müslim tebaasına müsâvat temin eylemesidir. Devlet-i İslâmiye'de, muvahhitlerin (*tevhit inancını benimseyenlerin*) kâffesi, siyasî ve medenî hukukça yekdiğerine tamamen müsâvîdirler²⁶. İslâm, ne naciliyeti (*soyluluğu*) ve ne de servajı (*derebeyliğini*) kabul eder. Bizzat imamın bile diğer Müslimlerden fazla hiçbir hak ve imtiyazı yoktur.

Vâkıâ İslâm, okumuşlar ile okumamışlar arasında fark görür lâkin âlimlerin bu takaddümü (*önceliği*), onlara mâlûmat ve iktidarlari nisbetinde umûmî hidematlar kapısı açmaktan gayrı hiçbir imtiyaz temin eylemez.

Vâkıâ İslâm cemiyeti, taazzuvunu (*gelişmesini*) müteâkip, eskiden kalma Arap naciliyetini ve husûsiyle Mekke zâdegân heyetini (*aristokratlarını*) bilfiil imhâ eylememiştir. Cemiyet-i İslâmiye, teşekkülü esnasında Kureyş sanâdidine (*ileri gelenlerine*) şiddetle müteriz bulunmuşsa da (*itiraz etmişse de*) ihtidâlarından sonra mütedil davranmıştır. Lâkin hukuken –müttefik-i aleyh olmayan (*üzerinde ittifak edilmeyen*) bir siyasî asldan sarf-ı nazar– hiçbir hak ve imtiyaz bahşeylememiştir. Binâenaleyh İslâm cemiyetine, “ehl-i İslâm için bir demokrasidir,” denilebilir. Buna îtiraz edenlerin istinad noktası, İslâm'ın bazı şartlar dâhilinde esârete müsâade eylemesinden ibâret kalıyor. Fakat İslâm, esirlerin halini pek ziyâde ıslah edip fekkül-rikab (*kölelerin azat edilmesi*) için birçok vesîleler göstermiş, teşvîkatta (*teşviklerde*) bulunmuş olduğundan, o müterizler bile “İslâm demokrasiye meyyaldir (*yatkındır*)” demeye mecbûriyet görüyorlar.

Hukuken müsâvî olan ehl-i İslâm, vazîfeleri cehdde (*yerine getirmekte*) birbirinden farklı değildirler. Düşman taarruzu vakiâ olursa; erkek, kadın, genç, ihtiyar cümle Müslimler, devlet-i İslâmiye'yi müdâfaa ile mükellef bulunurlar. Taarruz bir harp halinde ise sağlam er kişiler cihada gitmekle ehl-i İslâm üzerindeki “farz-ı kifâye” ödenmiş olur. Bu cihetle şerîatın umûmî mükellefiyet kaidesinin aslını vaz' eylediği iddia olunabilir.

Hak ve vazîfece müsâvî Müslümanlar, birbirlerini kardeş tanımaya mecburdurlar. Kur'an “inneme'l-mü'minûne ihvetün” (*müminler ancak kardeşirler, Hucurât/10*) buyuruyor²⁷. Bu asl, Müslümanlar arasında kutlu bir

²⁵ Kadı Cemaleddin, *Siyâset-i Şer'iyye*, s. 96-108. [Kadı Cemaleddin (Cemaleddin Abdullah Efendi, 1844-1901), Osmanlı Devleti'nin Mısır kadılığını yapmış (1891-1901) bir hukukçudur. Akçura'nın andığı eserini ise 1899'da tamamlamıştır, ç.n.].

²⁶ Erkek ve kadınlar arasındaki müsâvat veya adem-i müsâvât (*eşitsizlik*), bahsimizden hariçtir. Zaten şimdiye kadar bu müsâvâtı tamamen temin etmiş hiçbir cemiyet bilmiyoruz.

²⁷ Bu uhuvvet (*kardeşlik*), hicreti müteâkip pek açık göründü. O zaman Hazreti Peygamber, muhâcir ve ensardan ibâret iki sunuf Müslümanlar arasında fiilen uhuvvet-i diniye (*din kardeşliği*) tesis eyledi. Her bir muhâcir, bir ensarın kardeşi oldu ve bu dinî karâbet (*akrabalık*), neslî karâbete galip gelecek kadar kutlu idi. Ernest Lavisse ve Alfred Rambaud, *Histoire Générale du IV Siecle á Nos Jours, Cilt 1*, Armand Colin, 1893, s. 477.

teâvün tevhit eylemiştir (*yardımlaşma doğurmuştur*). Devlet-i İslâmiye'nin vergileri, en ziyâde fakirlerin ihtiyacının tehvinine (*karşılanmasına*) mahsustur²⁸.

Evvelce de arz eylediğimiz vech ile, şerâat-ı İslâmiye, zamanımızda, hukuk-ı umumiye denilen haklardan tafsil ve sarâhat (*ayrıntı ve açıklık*) ile bahsetmez. Bununla beraber şerâatın muhteviyatı tetkik olunursa devlet-i İslâmiye[nin] Müslim tebaasının, hukuk-ı tâmmeyi hâiz-i ehl olduklarına kanaat husule gelir zannındayım. İtikadımca ehl-i İslâm, zamanımızdaki hür devletler ehlinin (Citoyen) hukuk-ı umûmîyesinden kâffesine –yalnız biri istisnâ olunmak üzere– mâliktirler. O müstesnâ ise hürriyet-i kâmile-i vicdaniye hakkıdır. Zirâ İslâm da, bütün edyan (*dinler*) gibi, irtidada (*İslam dininden çıkıp başka bir dini kabul etmeye*) müsâade edemez. Lâkin zımmîlerin hukukî varlıkları, dinî hürriyetleri ve ayin icrâsında serbestîleri temin olunmuştur. İmamın cismânî saltanatını tanıyıp resmî tekâlifi (*vergileri*) tamamen edâ etmek şartıyla, zımmîlere bir nevi idârî muhtâriyet bile bırakılmıştır²⁹.

4

Henüz arz ve beyan olunan İslâm müesseseleri, nazarî (*teorik*) müesseselerden ibârettir. Cemiyet-i İslâmiye'de fiilen tatbik olunmuş müesseseler, bunlardan, hemen daima, hissolunacak derecede farklıdır. İslâm fakihleri, şer-i şerifin ve binâenaleyh şerâatça devlet teşkîlâtının nazariyelerini tedvine uğraştıkları zaman, devlet-i İslâmiye, İslâm'ın siyasî asllarından bir hayli inhiraf etmiş (*sapmış*) bulunuyordu. Vâkıâ devlet-i İslâmiye, saltanat-ı Emeviyye'den îtibâren, artık bir hükümdarlar silsilesi eline geçmiştir. Emevi padişahlarının çoğu şerâatın emrettiği hayat sadeliğini, İslâm beytülmalında iktisâtı tamamen unutup Dimeşk'teki (*Şam'daki*) muhtelif saraylarında tantanalı bir sefâhat hayatı geçirirlerdi. Dinî vazîfelerine az ehemmiyet veriyorlardı. Emevi padişahlarının idâre-i hükümetleri gittikçe keyfî ve müstebidâne (*zorbaca*) olur.

Hilâfetin Abbasilere intikaliyle tagayyür (*bozulma*) eksilmez. Sülâle-i Abbasiyye eline geçen devlet-i İslâmiye, avâmî (*halka dayanan*) cumhuriyet olmaktan pek uzaktır. O, şimdi büyük Şark saltanatlarının yerine kaim olmuştur (*geçmiştir*). Abbasiler, yarı Fars olan bir kıt'ayı hilâfet makarrı (*başkenti*) ittihaz (*kabul*) eylediler. Halîfe, geniş sultanlığının her tarafından seçilmiş güzel kadınlarla muhat (*çevrili*), kara ve ak harem ağalarına hidemat ettirerek gayet ziyetli saray ve sayfiyelerde, şehvet ve atâletten ibâret, faydasız bir ömür geçirir: “Artık imam, Resûlullah'ın halîfesine, necip Arap kavminin dinî reisine benzemez. İkamet eylediği mülkün eski sahiplerine, Keldanistan-ı Fars-ı kadîmin kutlu

²⁸ Sürur (*sevinçli*) ve kederli zamanlarında müminler, uhuvvet ve muhâdenet râbitasının (*dostluk bağının*) açık alâmeti olmak üzere, musâfaha (*tokalaşma*) ile mükelleftirler. Fakirlerin ihtiyacının tehvinine sarf olunmak için, bir kimsenin hâcet-i asliyesinden ziyâde kesb-i mal eylemesi bile müstehaptır (*dinen makbuldür*). (Mülteka, İstanbul, h. 1203, s. 21).

²⁹ Devlet-i İslâmiye tebaası gayrimüslimler, yani zımmîler; âdetlerini, kanunlarını, hatta husûsî kazalarını bile muhâfaza edebiliyorlardı. Lavis ve Rambaud, s. 480.

müstebitlerine, mîrası olup ananesini tâkip ettiği Sasani hükümdarlarına müşâbihtir (*benzer*)”³⁰.

Abbasiyye halîfeleri, umûmiyet üzere, müstebidâne [bir biçimde] hükümet-i idâre ederler. Kıymetli atiyelerle (*armağanlarla*) kazanılmış âlimler ve büyükler, saltanat ve ihtişamlarıyla gözleri kamaşmış avam, kendilerine mutîdir (*itaat etmiştir*). İslâm hilâfetinde kuvve-i icrâiye bu suretle mütegayyir (*bozulmuş*) olduğu gibi, kuvve-i teşriîye de içtihat kapısının kapanmasıyla büsbütün muattal kalmıştır (*işe yaramaz hale gelmiştir*). Bilfiil kuvve-i teşriîye halîfenin elindedir. Halîfe, şerîata tevâfuku mefruz (*uygunluğu farz olan*) fakat vakîada, ulemânın itâatinden emin bulunduğu için, şerîattan ziyâde şahsî emellerine göre ısdar olunmuş fermanlarla kanun vaz’ eylerdi. Kuvve-i kazâiye (*yargılama erki*), nazariyatça, şer’e muvâfık vazîfe icrâ ediyordu lâkin vakîada, o dahi gerek büyük kadı olan hükümdarın keyfî irâdeleriyle gerekse kadıların adâletsizliğiyle bozulmuştu. Hâsılı hilâfet, müstebit bir saltanata dönmüştü.

Bununla beraber Abbasiyye hilâfeti idârî müesseseleri, sonradan diğer İslâm devletleri tarafından numûne ittihaz edilmiş olmakla hülâsaten zikirlerini lâzım addediyorum.

Halîfenin yanında veziri vardır. Vezir en yüksek dereceli memur, âdeta ikinci hükümdardır. Vezirlik memuriyeti Farslılardan intikal eyledi³¹. Halîfenin vezirinden başka emrül-ümerâ (başkumandan), hâcib (baş mabeynci), posta müdür-i umûmîsi ve zabtiye nazırı vardır.

Hükümet makarrında divanlar, yani nezaretler bulunur. Nezaretlerin miktarı beştir. Birincisi askerî işlere bakar. İkincisi vergi defterlerini tanzim ve mirî emlâkı idâre eder. Üçüncüsü memurları intihap ve tayin eder. Dördüncüsü hazinenin varidatını tetkik, masârifatını (*harcamalarını*) emreyler. Nihayet beşincisi halîfenin fermanlarını usul-i mûcibince tahrir eder (*kaleme alır*). Bu divanlar, vilâyetler memurlarının fiillerini teftiş ile de muvazzaftırlar (*görevlidirler*).

İslâm memleketleri yirmi sekiz vilâyete münkasımdır. Her vilâyette mülkî ve askerî [açıdan] gayet vâsi, nüfuz ve iktidara mâlik bir emir, yani umûmî vali ile bir posta müdürü bulunur. Posta müdürü pek ehemmiyetli bir memurdur. Vazîfesi, yalnız muhâbere kâğıtlarını mahalline îsal (*ulaştırma*) olmayıp raporlar tanzim ve irsal (*gönderme*) ile hükümet merkezini vilâyetlerin hallerinden dâima haberdar bulundurmak, umûmî valinin yerinde ve yolunda olmayan hareketlerini merkeze ihbar eyleyip durmaktır. Posta müdürü, nüfuz ve iktidarı ziyâdesiyle geniş olan umûmî valiye bir nevi mütekebil sıklet (*dengeleyici güç*) demektir.

Her şehirde hakkı ihkak eyleyen (*yerine getiren*) bir kadı ile, sokak ve pazarlara nezaret, intizam ve âsâyişi muhâfaza, ahz ve îtâda (*alış ve verişte*) hile ve hud’aları (*aldatmaları*) men’, ihtilâfları fasleden (*çözen*) bir mahbes, yani bir nevi zabtiye müdürü mevcuttur.

³⁰ Lavisve ve Rambaud, *Histoire Générale*. T. I. P. 750.

³¹ Vezirlik unvanı ilk defa Abdullah es-Seffah [Abbasiilerin kurucusu ve ilk Abbasi halifesi (ö. 754), ç.n.] tarafından, nazırlarından birisine 132 sene-i hicriyesinde verilmiştir. Muraca, Cilt 1, s. 252.

Halîfe, gönüllü yazılmış askerden mürekkebe, sulh zamanında bile maaş alan dâimî bir ordu tutar. Bu orduya dâhil olabilmek için Müslim, hür, bâliğ (*ergin*), cismen ve aklen sâlim olup askerî tâlîmatı öğrenmiş bulunmak şarttır. Görülüyor ki halîfenin bu ordusu, şerîatın emrettiği müsellaah (*silahlı*) millet hiç değildir³².

Zimmîler, şerîat mûcibince, cemaatçe muhtâriyete, din ve ayin icrâsı hürriyetine mâliktirler. Nasrânîlerin metropolit ve piskoposları, Yahudilerin emîr-i esâretleri vardır.

Abbasiyye sülâlesinin hilâfet makamına geçmesiyle beraber, yukarıda bahs olunan tagayyürlerden (*değişikliklerden*) başka, şer-i şerifin büyük bir siyasî aslı daha bozulur. Devlet-i İslâmiye'nin vahdeti kırılıp iki hilâfet teşekkül eder.

Bu ilk taksimden sonra diğer tefrikalar (*anlaşmazlıklar*) da gecikmez. Üçüncü hicret asrında, Endülüs Emevileri ile Mısır Fatımîleri, yalnız ruhâniyetçe bile Abbasilerin tevfikini (*hilafete uygunluğunu*) tanımaz oldular. Üç adet İslâm hilâfeti vücut buldu. Lâkin Endülüs Emevileri ile Şii Fatımîlerden gayrı, İslâm devletleri, cümleten, Bağdat halîfelerinin rûhânî tevfiklerine riâyet eylerlerdi. “Hakîkî iktidarları rûhânî nüfuza münhasır kalmış olduğu halde, Abbasiyye halîfeleri, Müslüman devletlerinin taht ve taçlarını ellerinde tutuyorlar gibiydi. Bu devletler*, gerek siyaset îcâbıyla gerekse din tesiriyle, yalnız hükümetlerinin teveccühünü değil, hatta resmî unvanı, elkab-ı fâhireyi (*ihtişamlı unvanları*) bile, Abbasiyye halîfelerinden ahz ve telakkîyi, şerefe medar (*vasıta*) addeyiyorlardı”³³. İslâm memleketlerinin bu kısmında halîfenin şahsı muhterem, âdeta mukaddesti.

Abbasiyye hilâfetinin muazzam heykelinin parçalarından mütehaddis (*meydana gelen*) küçük devletlerin kâffesi; kıyamlar, isyanlar, vilâyet valilerinin, asker âmirlerinin, mümtaz kölelerin pronençih miyentuları [?] ile tecezî ve tecemmu ederek (*dağılarak ve toplanarak*)³⁴ dâimî hareket üzre bulunurlardı. Aralarında harp ve kavga hiç eksik olmazdı. Bazıları kuvvetlenir, bazıları zayıflardı. Eskileri parçalanıp yerlerine daha yenileri, ikinci teşkilâtın olanları zuhur eylerdi. Birinci ve ikinci teşkilattan devletlerin** çoğunu Türkler tesis eylemişlerdir. Osmanlı saltanatı da bunlardan biridir. Osmanlı saltanatı doğrudan doğruya Abbasiyye hilâfeti enkazından vücuda gelmedi. Abbasi vilâyetlerinde tesis etmiş Selçukî saltanatının parçalanmasından doğdu. Bu cihetle Osmanlı Devleti, ikinci teşkilattan bir devlet demek olur.

Medhalin Sonu

Akçuraoğlu Yusuf

³² Halîfenin askeri cesur olmakla beraber, gürültücü ve askerî terbiyeden mahrum idi. Verâset kanununun yokluğu, tahta namzet olanlar tarafından askerinin satın alınmasına yol açıyordu. Romalıların “donavitum”u (cülus bahşışı) burada dahi meşhuttur.

* O dönemde Abbasi Devleti'nin bulunduğu coğrafyada hüküm süren Selçuklular, Samaniler, Saffariler, Gazneliler vb. devletleri kastediyor [ç.n.].

³³ Muraca, *Cilt 1*, s. 233-234.

³⁴ Nisbeten yeni olan bu tâbiri, ilk defa, mezkûr asrî (*çağdaş*) isyanlara tatbik eyleyen, müverrih Murad Beydir [Mizancı Murad (1854-1917), Jön Türkler'in önde gelen isimlerinden gazeteci, tarihçi ve yazar, ç.n.].

** Akçura Abbasi topraklarında kurulan Selçuklular, Gazneliler gibi devletleri “birinci teşkilattan devletler”, bunların yıkılmasıyla kurulan devletleri de “ikinci teşkilattan devletler” olarak adlandırıyor [ç.n.].

KAYNAKÇA*

- Akçura, Yusuf, *Sürgünden İstanbul'a Dârülhilâfet Mektupları*, yay. haz. İsmail Türkoğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.
- Akçura, Yusuf, *Türk Yılı 1928*, haz. Arslan Tekin ve Ahmet Zeki İzgöer, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009 [1928].
- Carpini, Plano, *Moğolistan Seyahatnamesi: 13. Yüzyılda Avrupa'dan Asya'ya Yolculuk (1245-1247)*, çev. Ergin Ayan, Kronik Kitap, İstanbul, 2019 [1598].
- Demolins, Edmond, *Comment La Route Crée Le Type Social?*, Firmin Didot, Librairie de Paris, 1901.
- d'Ohsson, Ignatius Mouradzea, *Tableau Général de L'Empire Ottoman*, L'Imprimerie de Monsieur [Firmin Didot], Paris, 1787-1820. [*İmparatorluğun Meşalesi: XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Görünümü*, yay. haz. Carter Findley ve Günsel Renda, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002].
- el-Cürcânî, *Tarîfât*, çev. Arif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul, 1997 [?].
- Emir Ali, Seyyid, *The Spirit of Islam*, W. H. Allen & Company, Londra, 1891 [*Ruh-ı İslâm*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ünsal Yayınevi, İstanbul, 1979].
- Georgeon, François, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, çev. Alev Er, Yurt Yayınları, Ankara, 1986.
- Halebî, İbrahim, *Mülteka'l-Ebhur*, çev. Mehmed Mevkufatî, Bulak Matbaası, Kahire, 1840. [*Mülteka*, çev. Ahmed Davudoğlu, Sağlam Yayınları, 2000].
- Kadı Cemaleddin [Cemaleddin Abdullah Efendi], *Siyâsetü's-Şer'iyye Fî Siyâdeti'r-Râ'i ve Sa'âdeti'r-Ra'iyye*, Matbaatü'l-Meârif, Kahire, 1901. [*İslâm'da İdârî Siyaset: Yönetenlerin Hakimiyeti ve Yönetilenlerin Saadeti*, yay. haz. Abdülkadir Kabakçı ve Erol Bayraktar, Hira Yayınları, İstanbul, yayın tarihi belirtilmemiş].
- Karal, Enver Ziya, "Ön Söz", *Üç Tarz-ı Siyaset* içinde, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 9. Baskı, Ankara.
- Lavissee, Ernest ve Rambaud, Alfred, *Histoire Générale du IV Siecle á Nos Jours Cilt 1-2*, Armand Colin, 1893. [*Tarihi Umumi*, çev. Ali Reşat vd., İstanbul Matbaası Amire, 1926].

* Çeviren tarafından hazırlanmıştır.